

FERDİ KİREMİTÇİ**

Türk İslam Edebiyatında Manzum Hicretnâmeler ve Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın "Hicret-i Habîb-i Rabbü'l- Âlemîn" Başlıklı Mesnevisi*

In Verse Migrationbooks in Turkish Islamic
Literature and Mesnevi Named "Hicret-i Habîb-i
Rabbü'l-Âlemîn" of Mustafâ Fevzî b. Nu'mân

Ö Z E T

Türk İslam edebiyatındaki dîni-edebî türlerin genellikle Hz. Muhammed üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu türlerden biri de manzum hicretnâmelerdir. Bu türdeki eserler, çoğunlukla Hz. Muhammed'in miladî 622 yılında Mekke'den Medîne'ye göçünü anlatan manzum metinlerdir. Türk İslam edebiyatındaki müstakil manzum hicretnâmelerin bilinen tek örneği Süleymân Nahîfî'ye aittir. Ancak, edebiyatımızın farklı dönemlerinde bu konuda yazılmış pek çok şiir ve manzume bulunmaktadır. Hatta, bazı klasik şairlerimiz divan ya da mesnevîlerin bir bölümünü bu olayı anlatmaya tahsis etmişlerdir.

Bu çalışma giriş ve onu izleyen üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında hicret kavramının tanımı yapılmış ve Hz. Muhammed'in hicret olayı özetlenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, hicret konusunun edebiyatımızın farklı dönemlerinde nasıl ele alındığından bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, manzum hicretnâmelerin müstakil veya bölüm hâlindeki örnekleri tanıtılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise türün önemli örneklerinde biri olan Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn adlı mesnevînin tahlili ve metin neşrine yer verilmiştir.

Bu çalışmayla edebiyat tarihi kaynaklarımızda adı geçen fakat bir bütün hâlinde daha önce değerlendirilmeyen manzum hicretnâmeler üzerinde durulmuş, çalışmanın dîni-edebî türler hakkında mesai harcayan araştırmacılara ve Hz. Muhammed'in hicretini manzum olarak bir kez daha hatırlamak isteyen okuyuculara katkı sunması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

It is seen that religious-literary genres in Turkish Islamic literature, generally, are concentrated on Hz. Muhammed. One of these genres is the in verse migrationbooks. Mostly, this kind of works are verse texts describing the Hz. Muhammed's migration from Mecca to Medina in 622. The only known example of detached in verse migrationbooks belongs to Süleyman Nahîfî. However, there are many poems written in this subject in different periods of our literature. Even, some of our classical poets have allocated the a part of one's own divan or mesnevî to tell this event.

This study consists of introduction and three parts following it. In the introduction of the study, the concept of migration has been defined and Hz. Muhammed's emigration has been summarized. In the first part of the study, it has been mentioned how the subject of emigration has been used in different periods of our literature. In the second part of the study, the individual or departmental examples of in verse migrationbooks have been introduced. The third part of the study contains the analysis and text publication of mesnevî named Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn which is the one of the most important examples of the genre.

This study focuses on the in verse migrationbooks which is mentioned in our literary history sources but which is not evaluated before in a whole. The aim of the study is to contribute to the researchers who spending hours on religious-literary genres and to the readers who want to remember once again as a verse the migration of Hz. Muhammed.

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.04.2017 / Kabul Tarihi: 22.05.2017

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (ferdikiremitci@hotmail.com).

ANAHTAR KELİMELER

Hicret, Manzum Hicretnâme, Hz. Muhammed, Dinî-Edebî Türler, Mustafâ Fevzî b. Nu'mân.

KEYWORDS

Migration, In Verse Migrationbooks, Hz. Muhammed, Religious-Literary Genres, Mustafâ Fevzî b. Nu'mân.

Giriş

Hicret, sözlükte “terketmek, ayrılmak, ilgisini kesmek” anlamına gelen “hecr (hicrân)” masdarının ismi olarak geçmekte ve “kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisanen veya kalben ayrılıp uzaklaşması” anlamında yer almaktadır. Ancak kelime daha çok “bir yerin terkedilerek başka bir yere göç edilmesi” anlamında kullanılmakta; terim olarak genelde gayr-i müslim bir ülkeden (darü'l-harb) İslam ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Muhammed’in ve Mekkeli Müslümanların miladî 622 yılında Medîne’ye göçünü ifade etmektedir (Önkal 1998: XVII/458).

Hz. Muhammed’in hicret hadisesi, tarihî öneminden dolayı İslamiyet’in etkisinde gelişen Türk edebiyatında ele alınan önemli mevzulardan biri olmuş; şairler ve müellifler, inancın ve benimsenen hayat tarzının özgürce yaşanmadığı bir beldeden yaşanabilir bir beldeye göç etme mecburiyetini şiirin gücüyle de anlatma yoluna gitmişlerdir.

Bilindiği üzere, Türk İslam edebiyatı ürünleri dinî türler açısından genellikle “Allah ile ilgili türler, Hz. Muhammed ile ilgili türler ve diğer dinî türler” olmak üzere üç grupta değerlendirilmektedir. Bunlardan Hz. Muhammed’in konu edildiği edebî türlerin ise “siyer, mevlid, naat, mu’cizâtü’n-nebî, evsâfü’n-nebî, şemâil/hilye, mi’râciyye/mi’râcnâme, regâibiyye, gazavâtnâme, şefâatnâme, kırk/yüz/bin hadis, hicretnâme/hicretü’n-nebî...” gibi alt başlıklar hâlinde tasnif edildiği görülmektedir (Yılmaz (Ed.) 2012: 145-312; Çelebioğlu 1998: 349-365; Çorak 2010a: 83-95).

Hicretnâmeler değişik başlıklar altında farklı şahısların göçlerini de anlatmakla birlikte (Güzel 2006: 653), ekseriyetle Hz. Muhammed’in hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biri olan hicret olayını esas almış; gerek müstakil olarak gerekse de diğer edebî şekil ve türlerde yazılmış eserler içinde, manzum ya da mensur olarak İslamî Türk edebiyatına kaynaklık eden önemli bir tür olmuştur.

Başlangıçtan günümüze kadar Türk İslam edebiyatında hicret konulu pek çok şiir veya manzume kaleme alınmıştır. Fakat edebiyatımızda

bu mevzudan müstakil olarak bahseden eser sayısı tektir. Bu çalışmanın amacı, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde hicret konusunun nasıl işlendiğine kısaca değinmek, manzum hicretnâmeler hakkında genel bilgi vermek ve bu edebî türün önemli örneklerinden biri olan Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'a ait *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn* başlıklı mesneviyi tanıtmaktır.¹

Ancak bu konulara geçmeden önce İslam tarihi açısından hicret olayının seyrine kısaca değinmek yararlı olacaktır:

İkinci Akabe Biâtı'ndan sonra Müslümanların çoğu Medîne'ye hicret etmişti. Hz. Muhammed'in de hicret edeceğini tahmin eden müşrikler bunun kendileri için tehlike oluşturacağını düşünüyorlardı. Müşriklerin ileri gelenleri bu durumu görüşmek üzere Dâru'n-Nedve'de bir araya geldiler ve her kabileden güçlü bir genç seçerek Hz. Muhammed'i öldürtmeyi planladılar. Bu planı Hz. Cebrâil vasıtasıyla öğrenen Hz. Muhammed, Medîne'ye hicret etmeye karar verdi. Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek kararını ona bildirdi ve tekrar evine dönüp üzerinde bulunan emanetleri sahiplerine ulaştırması için Hz. Ali'ye bıraktı. Gece vakti Hz. Ebû Bekir'le birlikte Mekke'nin güneyinde bulunan Sevr dağındaki bir mağaraya gittiler. Bu mağarada üç gün üç gece kaldılar. Bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullâh'tan Mekke'de olup bitenler hakkında haber alıyorlardı. Kureyşliler Hz. Muhammed'in evine girip onu yatağında göremeyince çok şaşırıyorlardı. Hz. Ebû Bekir'in de evinde olmadığını fark edince birlikte gittiklerini anladılar. Hemen onları aramaya koyuldular ve izleri takip ederek Sevr dağındaki mağaranın önüne kadar geldiler. Hz. Muhammed, endişeye kapılan Hz. Ebû Bekir'e korkmamasını ve onların kendilerine zarar veremeyeceğini bildirdi. Rivayetlere göre, müşrikler mağaranın girişine bir örümceğin ağ gerdiğini ve bir güvercinin de orada yumurtlayıp kuluçkaya yattığını görünce mağaranın içine bakma ihtiyacı hissetmediler. Hz. Muhammed, üçüncü günün sonunda Hz. Ebû Bekir'le birlikte Âmir b. Führeyre ve Abdullâh b. Uraykıt'ı da yanına alarak, kervanların sık kullandığı işlek yol

¹ Türk edebiyatındaki manzum hicretnâme metinlerinin tamamı ve bu metinlerle ilgili detaylı ve karşılaştırmalı inceleme bir makalenin sınırlarını aşacak boyutta olduğu için bu çalışmada teferruata girilmeyecek, hazırlamakta olduğumuz kitapta konu ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

yerine Cidde üzerinden yola çıktı. Yolculuk esnasında müşriklerden Sürâka b. Mâlik ile Büreyde b. Husayb'ın saldırılarına maruz kalan fakat Allah'ın yardımıyla onlardan kurtulan Hz. Muhammed, 12 Rebiülevvel 622'de Medîne yakınlarındaki Kubâ'ya vardı. Burada on dört gün kalarak bir mescid inşa ettirdi ve bir cuma günü Rânûnâ vadisinde cuma namazını kıldırdıktan sonra Medîne'ye doğru yola çıktı. Hz. Muhammed Medîne'ye ulaştığında devesinin kendi hâline bırakılmasını istedi. Deve, Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim çocuğa ait bir arsanın üzerinde çöktü. Hz. Muhammed, devenin çöktüğü yere evi en yakın olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde yedi ay misafir kaldı. Hz. Muhammed hicret ettiğinde elli üç yaşındaydı (Sarıçam 2016: 114-118).

A. Türk İslam Edebiyatında Hicret Konusu

Hicret konusu Türk edebiyatının farklı dönemlerinde pek çok şaire ve müellife ilham kaynağı olmuştur. Bu konu kimi zaman temsil ettiği dinî-tarihî hadiseyi hatırlatarak, kimi zaman da şairde ya da müellifte çeşitli estetik veya kavramsal duygu ve düşüncenin ortaya çıkmasını sağlayarak çok sayıda edebî metnin vücuda gelmesine katkı sunmuştur. Hicret konulu bu metinlere edebî dönemleri dikkate alarak üç başlık altında bakmak mümkündür:

1. Divan Edebiyatında Hicret Konusu

Şüphesiz ki divan edebiyatında sanatkârlar dış dünyayı kendi iç âlemlerini anlatmak için somut birer örnek olarak kullanmışlardır. Bu yüzden bu edebiyatı toplumdan ve nesnel dünyadan bütünüyle kopuk görmek çok da doğru değildir. Çünkü, sanatsal kaygının ön planda olduğu divan edebiyatında metnin gerçek hayata ayna olması mutlak değil estetik bir tarzda gerçekleşmiştir (Okuyucu 2010: 73-84).

Bu yönüyle divan şairinin İslamiyet'in etkisinde gelişimini sürdürmüş bir edebiyatın mümessili olarak, toplumu derinden etkileyen İslam inancına ve bu inancı tebliğ eden Hz. Muhammed'in hayatına bigâne kalması düşünülemez. Nitekim, bu dönem şairleri onun hayat safhalarına dair edebî birer tür oluşturacak seviyede sayısız metin ortaya koymuşlardır. Bunlardan birisi de hiç kuşku yok ki hicretnâmelerdir.

Divan edebiyatında hicret konusunun genellikle iki şekilde ele alındığı görülür. Bunlardan birincisi, ya divanların hususan naat türündeki kasidelerinde ve mesnevilerin giriş mahiyetindeki ilk bölümlerinde hicret konusunun bir veya birkaç beyitle özetlenmesi ya da divan ve mesnevilerin çeşitli yerlerinde konuyla alakalı “gâr, yâr-ı gâr, hayye, ankebût, hicret” gibi kelimelerin telmih ve olayla ilgili ayet-hadislerin ise iktibas aracı olarak kullanılması biçimindedir. Ancak, divanında hicret olayına daha fazla beyit ayıran şairler de vardır. Örneğin Ahmedî, *Dîvân*'ının “Der-Beyân-ı Sıfât-ı Mu'cizât-ı Resûlüllâh” başlıklı bölümündeki 43 beyti hicret konusuna ayırmıştır.

*Çünkü dönüp gitdi kâfir leşkeri
Kim Sürâk-ıdı olarun serveri*

*Birkaç atlu-y-ıla girü döndi ol
İrişem diyü Resûl'e dutdı yol (Ahmedî Dîvânı, K. 1/300-301)*

Divan şairleri naatlarında, Hz. Muhammed'in hicret esnasındaki Allah'a olan güvenini ve Hz. Ebû Bekir'e “Allah bizimledir.” diyerek verdiği teselliye; Sıddık lakabının sahibi olan Hz. Ebû Bekir'in ise sarsılmaz sadakatini ve bu yüzden de Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a olan yakınlığının ayetle sabitlenmesini sık sık dile getirmişlerdir. Ayrıca, “yıldlardır mağarada Hz. Muhammed'i görmek için bekleyen yılanın Hz. Ebû Bekir'in ayağını ısırması, bir örümceğin mağaranın önüne ağ germesi, orada biten bir ağaca bir çift güvercinin yuva yaparak yumurtalarını bırakması ve Sürâka'nın atının ayaklarının toprağa saplanması” gibi durumlar ve mucizeler divan şairleri tarafından sıkça işlenen konular arasında yer almaktadır (Sarıçam 2016: 114-118; Yeniterzi 1993: 204-205, 296).

*Tez elden perde çekmek kasdı ile çeşm-i 'udvâna
'Anâkib târ u pûd-ı şevk ile nessâc-ı dîbâdır (Sünbü'l-zâde Vehbî Dîvânı, K. 1/28)*

*Der-i gâr üzre dâm-ı 'ankebûtı kıldı Hak peydâ
O bir deryâ-yı rahmet üzre konmuş ağ idi gûyâ (Nev'izâde Atâyî Dîvânı, K. 1/37)*

*İsmet itdüğünde Hayy u lâ-yemût
Perde olur kişiye târ-ı ankebût (Ahmedî Dîvânı, K. 1/298)*

Hicretinden berü gözden döküp eşk-i zemzem

Kâbe'ye oldı siyeh-câme-i mâtem mu'tâd (Nâbî Dîvânı, K. 2/80)

Dil-beste-i mücâverete sad hezâr reşk

Mahbûb-ı Hakk'a hâne-i hicret Medîne'dür (Nâbî Dîvânı, G. 101/8)

Bir velîdir ki "velâ tahzen" ana oldu hitâb

Nass-ı Kur'an ile makbûl-i Hüddâdır Sıddîk (Şeyhî Gâlib Dîvânı, K. 2/4)

Ankebût-ı dâğ-ı mihnet perde çekmişdir ana

Bu değıldir gördüğüün ey yâr-ı sâdik her zamân (Azîz Mahmûd Hüddâyî Dîvânı, Kt. 45/2)

Gönül ki döst firâkıyla bî-nevâ düşmüş

O yâr-ı gâr-ı vefâ-dârdan cüdâ düşmüş (Erzurumlu İbrâhîm Hakkı Dîvânı, G. 144/1)

Divan edebiyatının hicret konusuna yönelme biçimlerinden ikincisi, özellikle manzum siyer türünde kaleme alınmış öğretici mesnevilerle ilgilidir. Hz. Muhammed'in hayatını vezin ve kafiyeyle sunduğu inkânlarla anlatmak isteyen müellifler, bu tür didaktik eserlerinde hicret konusuna da yer vermişler ancak divanlarda olduğu gibi birkaç beyitle yetinmek yerine mensur siyerlerde gözüktüğü şekliyle çoğu kez konuyu detaylı bir biçimde ele almaya çalışmışlardır. Hicret konusunun manzum siyerlerde nasıl işlendiği çalışmamızın ikinci bölümünde yer almaktadır.

2. Tasavvuf Edebiyatında Hicret Konusu

Tasavvufî kaynaklarda hicret kavramı, dünyevî sebeplerle bir yerden başka bir yere göç etmeyi ifade eden "zahirî-surî hicret" ile ayet ve hadise göre amel edip nefsin isteklerinden uzaklaşarak Allah'a yönelmeyi temsil eden "batınî-manevî hicret" olarak ikiye ayrılmaktadır (Seyyid Mustafa Râsim Efendi 2008: 1228). Ancak mutasavvıf şairler, hicret konusunu genellikle "zahirî hicret"ten hareketle tarihî bir vaka olarak anlatmak yerine "sefer" kavramından yola çıkarak "manevî hicret" anlayışıyla işlemişler; hicreti Allah'a yakınlaşma sürecinde başvurulması gereken bir yöntem olarak görmüşlerdir (Bursalı İsmâil Hakkı 1252: 201):

*Gel seni senden cüdâ kıl âkil isen Hakkıyâ
 Hicret it varlık evinden yokluğa ol âşinâ
 Çünkü yoklukdur tarîk-ı enbiyâ vü evliyâ
 Bu vücûdun menzilerinden kurbete vir vuslatâ (Ferâhü'r-Rûh, s. 201)*

Hicret kavramını bu yönüyle kullanan sufi şairlerden birisi de Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'dır. Şair, *Dîvân*'ının bir gazelini bütünüyle "hicret/sefer" konusuna ayırmış; tabiattaki bazı varlıklar ile Hz. Yûsuf ve Hz. Muhammed'i örnek göstererek saadetin Allah rızası doğrultusunda yapılacak bir "gönül seferi" ile mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir:

*Eger şecer müteharrik olaydı cây-be-câ
 Ne bıçkı zahmi çekerdi ne balta ile cefâ
 Melûl olurdu cihân halkı şemsden her an
 Mukî olaydı yerinde çü sahrâ-yı şammâ
 Fırât u Dicle vü Ceyhûn acı olurlar idi
 Eger yerinde sükûn itseleirdi çün deryâ
 Havâda ebre sefer kıldı çünki bahr suyu
 Halâs buldu acılıktan oldu çün helvâ
 Peder kenârını terk itdi Yûsuf-ı Ken'ân
 Seferle Mısır'a 'azîz oldu anda müstesnâ
 Habîb-i Hak çü sefer kıldı Mekke'den maglûb
 Seferle Mekke'yi feth itdi gâlib ol Mevlâ
 Kıyâs kıl sefer-i zâhire gönül syeferin
 Tavattun eyleme âdetlerinde gözle rızâ
 Sa'âdet-i dü-cihândır sana gönül seferi
 Sana çü senden ırag olmak oldu kurb-ı Hudâ
 Ko sûreti sefer-i sûret eyle ey Hakkî
 Hûyundan eyle sefer hulk-ı Hak hûy ola sana (G. 20/1-9)*

Şairin *Dîvân*'ının farklı yerlerinde de "manevî hicret" vurgusunu değişik ifadelerle tekrarladığı görülmektedir. Ona göre "Allah'ın ahlakıyla âşina olmak, cisimden çok gönle önem vermek, dünyanın kargaşasından

uzaklaşıp ruh semasına uçmak, manevî yolculuğu aşk ile yapmak, zahirî seferin kişiyi ayrılık ateşine sokacağını bilmek, gerçek sevgiliye kavuşmanın sadece batnî seferle gerçekleşebileceğini düşünmek” gönül yolculuğunun şartlarındandır:

*Gönülde eyle sefer ger Hudâ'yı istersen
Hûyundan it güzer ol âşinâ-yı hulk-ı Hudâ (G. 23/3)*

*O kim hoş-hâl ü sâkindir bu cism-i teng-i muzlimde
Gönül mülkine seyr itsün ki dildir gülşen-i zîbâ (G. 29/4)*

*Gönül tîz eyle vedâ'-ı cihân-ı kevn ü fesâd
Semâ-yı rûha sefer kıl mübârek bâdn (G.68/1)*

*Sefer mübârek olur aşk iderse istikbâl
O şûvelerle melâhatla kılrsa hüsn-i reşâd (G. 68/2)*

*Dedim ey yâr sana irmek olur mı dedi kim
Bana vâsıldı o kim tenden ider câna sefer (G. 86/4)*

*Sakar-ı firkate düşmüş sefer-i zâhir iden
Sefer-i bâtın iden vâsil-ı dergâh olmuş (G. 142/2)*

*Bu hâk-i şûreden eyle sefer iç âb-ı hayât
Gönülde sadr-ı safâ bul yeter bu saff-ı ni'âl (G. 189/6)*

Sufî şairler, manevî hicret algısının bir sonucu olarak, kulun Allah'tan ayrı kalmaktan dolayı çektiği ıstıraptan da bahsetmişlerdir. “Hicrân, hicr/hecr, firkat, firak, ayrılık, terk, göç...” gibi kelimelere sıklıkla yer verilen bu tür şiirlerde, gerçek vatanın ahiret diyarı olduğu belirtilerek dünyaya bağlanmanın yanlışlığı ve ölüm sonrası hayata hazırlanmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Onlara göre, hakiki ayrılık ve uzak kalış, kulun zahiren ve batınen Hak'tan başkasına iltifat etmesiyle yaşayacağı ayrılıktır. Çünkü, kul Allah âşığıdır ve âşığın sevgilisinden ayrı ve uzak düşmesi son derece acı ve dayanılması güç bir hâldir. Bu yaranın tek ilacı “vuslat” olarak tabir edilen sevgiliye kavuşabilmek, yani sıkıntıda ve rahatta Hak'la birlikte olma makamına ulaşabilmektir (Uludağ 2005: 168, 375).

*Bu dünyeye gelen kişi âhir yine gitse gerek
Müsâfirdür vatanına birgün sefer itse gerek (Yûnus Emre Dîvânı, G.
139/1)*

*Cânları hasret oduna yandırır
Ayrılık âh ayrılık vâh ayrılık
Lezzetinden âlemi usandırır
Ayrılık âh ayrılık vâh ayrılık (Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı, 63/1)*

*Cânlar cânu ister isen bu cism ü cândan fâriğ ol
Gerçek Hakk'a âşık isen iki cihândan fâriğ ol (Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı, G.
62/1)*

*Lutfunla ihsân eyledün vaslunla handân eyledün
Hecrînle hayrân eyledün lutf eyle açvîr yolum (Niyâzî-i Mısrî Dîvânı,
G. 114/4)*

*Mânend-i ceres bâr-ı figân ile dönerdim
Her çend ki ol Ka'be-i câna sefer etdim (Şeyh Gâlib Dîvânı, G. 212/7)*

Tasavvuf edebiyatında hicret konusunun tarihî bir vaka olarak anlatıldığı da görülür. Nitekim, 20. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Âşık Molla Rahîm, *Mevlid-i Şerîf* adlı manzum eserinde Hz. Muhammed'in hicretinden bir bütün hâlinde ve kapsamlı olarak bahsetmiştir. Eserle ilgili bilgi çalışmamızın ikinci bölümünde yer almaktadır.

3. Tanzimat sonrası Türk Edebiyatında Hicret Konusu

Tanzimat sonrası dönemde Hz. Muhammed'in doğumu, Allah'ın katına yükselişi, mucizeleri, güzel ahlakı, yaptığı savaşlar, vefatı, tavır ve davranışları pek çok şiirin konusunu teşkil etmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki dönemde, şairlerin gerek klasik naat geleneği çerçevesinde kaleme aldıkları manzumelerinde, gerekse de büyük ölçüde bu geleneğin devamı sayılabilecek şiirlerinde Hz. Muhammed'in hicret hadisesinden yeterince bahsetmedikleri gözlemlenmektedir. Ancak, Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatında, gelenekten beslenen şairler, Hz. Muhammed'i ve onun hayatını anlatırlarken, sıkça işledikleri konuların başına hicret olayını koymuşlardır. Nitekim,

dönemin dinî-tasavvufî tahassüsle yazılan şiir kitaplarında en az bir veya birkaç hicret şiirine rastlamak mümkündür. Bu şiirlerde konu bazen doğrudan hicret adıyla anlatılmış, bazen de farklı başlıklarla ele alınmıştır (Çetişli 2012: 306, 568-569).

Tanzimat sonra hicret şiirlerinde şairlerin bir kısmının bu olayı Hz. Muhammed'in hayatındaki ve İslam tarihindeki önemini dikkate alarak tahkiye üslubuyla başından sonuna kadar ayrıntılı olarak anlatmayı tercih ettiği, bir kısmının ise hicretin gözlenebilen yönünden ziyade anlamı üzerinde durarak hadiseyi yorumlamaya çalıştığı görülmektedir (Çetişli 2012: 304-322).²

Daha önce belirtildiği gibi hicretnâmeler sadece Hz. Muhammed'in gerçekleştirdiği hicret hadisesinden bahsetmemektedir. Yani bu dinî-edebî tür ile başka kişilerin ya da toplulukların yaptıkları göçler de anlatılabilmektedir. İslam peygamberinin dışındaki şahıslarla ilgili hicretnâmelerin en önemli örneği Tanzimat sonrası dönemde kaleme alınmış olan *Hicret-nâme* adlı mesnevidir. Eserle ilgili bilgi çalışmamızın ikinci bölümünde yer almaktadır.

² Tanzimat sonrası dönemin en önemli hicret şairleri ve bunların şiirleri şöylece sıralanabilir: Mustafâ Fevzî b. Nu'mân, *Hicret-i Habîb-i Rabbül-Âlemîn*; Âşık Molla Rahîm, *Mevlid-i Şerîf*; N. Fazıl Kısakürek, *Hicret, Mağara*; A. Nihat Asya, *Hicret*; Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, *Hicret I-II*; Yahya Akengin, *Hicret Duyguları*; M. Ruhi Şirin, *Doruklara Doğru*; Muhsin İlyas Subaşı, *Kutlu Göç, Hicret Meyveli Çınardı, Nur Ulaştı Medine'ye, Hicretin Yorum*; Ahmet Efe, *Hicret I-II*; Mustafa Miyasoğlu, *Hicret Destanı*; Gökhan Evliyaoğlu, *Hicret*; Rıfki Kaymaz, *Hicret Bestesi*; İnci Akkaya, *Hicret*; M. Fatih Özsu, *Hicret*; Mustafa Tahralı, *Hicret*; Servet Yüksel, *Hicret*; Sefer Akgül, *Hicret*; Suat Cebeci, *Hicret*; Mustafa Küçük, *Hicret*; M. Âsım Köksal, *Peygamberimizin Medine'ye Hicreti*; İ. Lütfi Çakan, *Hicrete Hasret*; Bahattin Karakoç, *Yuwaya Dönüş*; Turan Alptekin, *Bindörtüüz Yıla Sunusu*; Mehmet Nuri Doğan, *Zafere Bir Şafak Kala*; Âlim Yıldız, *Kendime Gazel* (Tarih İçinde Hicret ve Na'tlar Antolojisi, TMKV Yay., İstanbul 1991.)

B. Türk İslam Edebiyatında Manzum Hicretnâmeler

1. Müstakil Manzum Hicretnâmeler

Türk İslam edebiyatında bilinen yegâne müstakil hicretnâme Süleymân Nahîfî'nin *Hicretü'n-Nebî Aleyhi's-Selâm* adlı 790 beyitlik mesnevisidir.³ Aruzun "müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün" kalıbıyla yazılan mesnevinin telif yılı belli değildir. Klasik mesnevilerde yer alan "sebeb-i te'lif" ve "hâtîme" bölümlerini ihtiva etmeyen esere, mesnevi geleneğine uygun olarak "besmele, hamdele, tevhid ve naat" konulu beyitlerle giriş yapıldığı görülür.

Mesnevinin hicret bölümü 162. beyitle başlamakta olup bundan önceki 161 beyitte sırasıyla "Hz. Muhammed'in doğumu ve altı yaşına kadar Benî Sa'd kabilesinde kalışı, altı yaşındayken Medîne seferi dönüşü annesinin ve sekiz yaşındayken de dedesinin vefat etmesi, on iki yaşındayken amcasıyla birlikte gerçekleştirdikleri Şâm ticaret yolculuğu, yirmi beş yaşındayken Meysere ile yaptığı Şâm ticaret seferi, Hz. Hadîce ile evlenmesi, kırk yaşında ilk vahye mazhar olması, peygamberliğinin dokuzuncu yılında üç gün arayla Ebû Tâlib ve Hz. Hadîce'nin vefat etmesi, bir ay kadar Tâif'te kalması ve Mekke'ye dönüşünde miraç olayının vuku bulması" dile getirilmiştir. Mesnevinin hicret hadisesini içeren bölümü 162-503. beyitleri ile 661-790. beyitleri arasındaki 472 beyitten müteşekkildir. Eserin 504-660. beyitleri arasındaki 157 beyit ise Hz. Muhammed'in ruhî ve fizikî özelliklerinin anlatıldığı hilye türünde kaleme alınmıştır.

Şair hicret olayından İslam tarihi kaynaklarında geçen bilgilerle birebir örtüşecek şekilde bahsetmiş, rivayetlerde yer alan mucizelere değinmeye de özen göstermiştir. İlgili beyitlerde özetle "Hz. Peygamber'in yatağını Hz. Ali'ye bırakarak Hz. Ebû Bekir'le birlikte Mekke'den ayrılması, müşriklerin tertipleri ve takipleri, Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir'in mağaraya girmeleri, süt mucizesi, Sürâka'nın onları yakalama çabası, Kubâ'ya vardıklarında Hz. Muhammed'in orada bir mescit yaptırması, Medînelilerin büyük bir heyecanla onları karşılaması

³ Bu mesneviyle ilgili bilgiler, Âmil Çelebioğlu'nun *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları (MEB Yay., İstanbul 1998)* adlı kitabında yer alan "Süleymân Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi (s. 263-315.)" başlıklı yazısından hareketle verilmiştir.

ve Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir kalması" anlatılmış ve bölüm dua beyti ile sonlandırılmıştır.

2. Müstakil Olmayan Manzum Hicretnâmeler

a. Klasik Manzum Siyerlerde ve Siyer Benzeri Edebî Türlerde Hicretnâmeler

Siyer, hicrî ikinci asrın başlarına kadar "megâzî" olarak bilinen ve Hz. Muhammed'in hayatını her yönüyle ele alan eserlerin ortak adıdır. Siyer yazma geleneği Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh b. Şihâb ez-Zühri ile başlamıştır. Türün Türk edebiyatındaki ilk örneği *Tercümetü't-Darîr* veya *Sîretü'n-Nebî Tercümesi* adıyla 14. yüzyıl şair ve müelliflerinden Erzurumlu Mustafâ Darîr'e aittir. 790/1388 yılında Arapçadan tercüme edilen ancak müellife ait ilavelerle bir telif hüviyetine bürünen beş ciltlik bu siyer esas itibarıyla mensurdur. Fakat eserin içinde neredeyse bir cildini oluşturacak seviyede manzum parçalar da bulunmaktadır (Öztoprak 2010: 51-54; Öztürk 2014: 245-248; Egüz 2013: 8-68).

Edebiyatımızda Darîr'in *Sîretü'n-Nebî*'sinden sonra yazılan siyer muhtevalı ikinci eser Süleymân Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât*'ıdır. 812/1409 yılında kaleme alınan bu eser tam bir siyer olmayıp siyer benzeri türlerden kabul edilen bir "mevlid" örneğidir. Aynı özellik, 853/1449 yılında Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yazılan *Muhammediye* için de geçerlidir. Çünkü müellif eserinin "mevlid" türünde olduğunu "*Yenile Mevlidüm çıksun cihâna/Egerçi söylenür dehren fe-dehrâ*" beytiyle bizzat kendisi belirtmiştir. Bu nedenle Türk edebiyatında tamamı manzum olan ve siyer türünün bütün özelliklerini içinde barındıran ilk siyer kitabının Velî'nin 872/1468 yılında yazdığı *Sîretü'n-Nebî* adlı eseri olduğunu söylemek mümkündür (Özfirat: 2014: 93-134). Türk edebiyatında Hz. Muhammed'in hayatının tamamını kronolojik olarak anlatan en hacimli manzum siyer Amasyalı Münîrî'ye aittir. 16. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen ve *Siyer-i Nebî* adını taşıyan bu eser yaklaşık olarak 33 bin beyitten müteşekkildir. (Öztoprak 2010: 62-67).

Aruz vezniyle yazılan klasik manzum siyer geleneğinin Türk edebiyatındaki son örneğinin *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adıyla

Mustafâ Fevzî b. Nu'man'a ait olduğu söylenebilir. Hz. Muhammed'in doğumu, hicreti, bazı özellikleri ve hilyesinin anlatıldığı yaklaşık 900 beyitlik bu eser, siyer benzeri türlerden olan "mevlid, hicretnâme ve şemâil" özelliği göstermektedir (Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 2012: 38; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 1331). Müellifin ayrıca Hz. Muhammed'in siyerinde önemli bir yere sahip olan miraç hadisesini anlattığı "Der Beyân-ı Mi'râc-ı Nebevî" başlıklı bir mesnevisi de bulunmaktadır. Müellif bu mi'râcnâmesini *Mir'âtü's-Şühûd* adlı eserinin bir bölümü hâlinde neşretmiştir (Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 2012: 134-169).

Hece ölçüsüyle yazılan ve 20. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatı bünyesinde değerlendirilebilecek önemli bir klasik manzum siyer de Âşık Molla Rahîm'e aittir. Şairin *Mevlid-i Şerîf* adıyla kaleme aldığı ve siyer benzeri türlerde yazdığı şiirleri bir araya getirdiği bu eserinde; Hz. Muhammed'in doğuşu, Tâif yolculuğu, miracı, hilyesi ve güzel ahlakı, mucizeleri, hicreti ve vefatı gibi farklı konulardan bahsedilmiştir (Âşık Molla Rahîm 1985: 211-246).

Yukarıda bahsi geçen manzum siyerlerin bir kısmında Hz. Muhammed'in bütün hayat safhalarını bulmak mümkün iken bir kısmında ise onun hayatının bir veya birkaç döneminin ele alındığı görülür. Manzum siyerlerin hicret konusunda da ikiye ayrıldığı söylenebilir. Nitekim, bu tür eserlerde bazı müellifler -neredeyse mensur siyerlerde olduğu kadar- konuyu detaylı bir biçimde ele alarak tarihî gerçekliklerle örtüşen nesnel bilgiler vermiş; bazıları ise hicret olayının kendilerine göre en dikkat çekici yönlerinden birini anlatmayı tercih etmiştir.

Hicret konusunu işleyen manzum siyerlerin birkaçına şöylece değinmek mümkündür:

- **Darîr'in *Sîretü'n-Nebî'si*:** Darîr, *Sîretü'n-Nebî'sinin* hicretten bahseden kısmında -eserinin bütününde olduğu gibi- manzum ve mensur ifadeyi birlikte kullanmış; hadiseyi genel anlamda mensur olarak anlatırken yeri geldikçe kaleme aldığı manzumelerle sözlerini desteklemeye çalışmıştır. Nitekim müellif, eserinin 262-276. manzumeleri arasında yer alan 15 manzumedeki 269 beyti hicret konusuna ayırmıştır (Egüz 2013: 816-853; Erzurumlu Mustafa Darîr, trhz.: III-IV /422-482).

- **Süleymân Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ı**: 768 beyitlik bu mesnevinin Hz. Muhammed'in doğumunu anlatmak için yazılmış olduğu kabul edilse de eserin muhtevasında sadece doğum olayı anlatılmamakta; Hz. Muhammed'in doğumu, övülmesi, mucizeleri, miracı, hicreti, vasıfları, nasihatları ve vefatı gibi çeşitli konular yer almaktadır. Şair Hz. Muhammed'in hicretine eserinin "Fî Hicreti'n-Nebîyy Aleyhi's-Selâm" başlıklı 10. kısmında bulunan 7 beyitle kısa ve veciz olarak değinmiştir (Pekolca 1996: 235-242; Süleyman Çelebi 2013: 20; Süleyman Çelebi 1999: 95-96).

- **Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si**: Genelinde terci-i bend nazım şekli esas alınmakla birlikte kaside ve mesnevi nazım şekillerinin de kullanıldığı 9008 beyitlik bu manzum siyerde hicret hadisesi eserin ikinci bölümünde işlenmiştir. Eserde konuya 2524-2583. beyitleri arasındaki 60 beyit "Hicretü'n-Nebî" başlığıyla ve 2584-2646. beyitleri arasındaki 63 beyit de "Nüzûlü'n-Nebî fi'l-Medîne" başlığıyla tahsis edilmiş, böylece toplamda 123 beyit kaleme alınmıştır (Çelebioğlu 1996: 163-171).

- **Velî'nin *Sîretü'n-Nebî*'si**: Türk edebiyatındaki ikinci en hacimli manzum siyer olan *Sîretü'n-Nebî*'de hicret konusu "Kıssa-yı Hicret-i Peygam-ber Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem" başlığı altında ve 581 beyit hâlinde ele alınmıştır. İlk beyti "Söylegil ey 'andelib-i derd ü mend/Derdden oldu çünkü gönlün behremend" olan bu bölüm "Ol Resûl'ün rûhuna yüz bin selâm/Bizden olsun ol Habîbün ve's-selâm" beytiyle de sonlandırılmıştır (Özfirat 2014: 93-134; Velî 939: 143a-160a).

- **Münîrî'nin *Siyer-i Nebî*'si**: Türk edebiyatındaki en hacimli klasik manzum siyer olan bu eserde hicret konusu, eserin 3. cildinin 363a-392b varakları arasındaki 1102 beyitte işlenmiş; konunun hemen hemen bütün yönleri "İbtidâ-yı Hicret-i Ashâb ve Hikâyet-i Hicret-i Resûl-i Am ve Hâlet-i Gâr", "Hikâyet-i Hicret-i Ali bin Ebî Tâlib Kerremallâhü Veche" ve "Kûh Kerden-i Resûl Am ez Karye-i Kubâ ve Âmeden be-Medîne Harre Sehâ Allâhu Te'âlâ ilâ Yevme'l-Atâ" başlıkları altında ayrıntılı olarak nazmedilmiştir (Çorak 2010b: 166-172, 613-690).

- **Âşık Molla Rahîm'in *Mevlid-i Şerîf*'i**: Şairin pek çok dinî konuyu tasavvufî bir bakış açısıyla nazmettiği yedi eserinden birisi olan bu mevlidde hicret konusu 341 beyitle anlatılmıştır. 11'li hece ölçüsüyle

yazılan bu eserde hicret hadisesinin açık ve anlaşılır bir dille tahkiye edildiği görülür (Âşık Molla Rahîm 1985: 228-239).

- **Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın Şümûsu's-Safâ'sı**: Tanzimat sonrası dönemde kaleme alınan fakat klasik manzum siyer özelliği gösteren bir mesnevidir. Hicret konusu, eserin "Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn" başlıklı bölümünde ele alınmıştır. Bu hicretnâmeyle ilgili ayrıntılı bilgi çalışmamızın üçüncü bölümünde yer almaktadır.

b. Klasik Olmayan Manzum Siyerlerde Hicretnâmeler

Türk edebiyatında klasik nazım şekilleri ve aruz ölçüsü ile yazılmamış manzum siyerler de mevcuttur. Bu siyerler klasik olanlarla kıyaslandığında hacim olarak daha dar fakat üslup bakımından daha fazla duygu yüklü ve yoruma dayalıdır.

- **Mustafa Âsım Köksal'ın Peygamberimiz'i**: Hindli âlim Mevlânâ Sıblî'nin *Siretü'n-Nebî* isimli eseri esas alınarak günde on veya on beş sayfa yazılmak suretiyle telif edilmiş bir manzum siyerdir. 1943 yılında tamamlanan eserin ilk baskısı 1978 yılında yapılmıştır. Müellif yaklaşık 2000 beyitten oluşan eserini dokuz bölüme ayırmış, eserin üçüncü bölümünde yer alan "Peygamberimizin Medine'ye Hicreti" başlığı altındaki 120 beyti de hicret konusuna ayırmıştır (Şahin 1999: XXXV/120; Köksal 1978: 105-115; Öztoprak 2010: 68).

- **Necip Fazıl Kısakürek'in Esselâm'ı**: 1972 yılında tamamlanan ve ilk baskısı 1973 yılında gerçekleştirilen bu manzum siyer 63 parçadan oluşmaktadır. Şair, eserinin takdim kısmında 63 sayısını "mukaddes hayatın yıl sayısından alınan ilhâmla" belirlediğini; eserinde Hz. Muhammed'in hayatını kronolojik zaman sırasına bağlı kalarak fakat olayları düpedüz resmetmek ve tasfile girmek yerine onların ruhlarını göstermek ve iç manalarına sokulmak gayesiyle anlattığını belirtmiştir. Şair, hicret hadisesini eserinin 31, 32 ve 33. bölümlerinde yer alan "Hicret, Mağra ve Medine" isimli şiirleriyle nazmetmiştir (Kısakürek 2015: 9-10, 74-77).

3. Hz. Muhammed'in Hicreti Dışındaki Bir Hicret Olayını Anlatan Hicretnâmeler

Hz. Muhammed'in hicreti dışındaki bir göç olayından bahseden en dikkat çekici hicretnâme, Zağra müftüsü Hüseyin Râci Efendi'nin 1295/1878 yılında tamamladığı 364 beyitlik *Hicret-nâme* adlı mesnevidir. Müellifin "93 Harbi" diye anılan Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78)'nda Rumeli'deki Müslümanların başına gelenleri anlattığı *Târihçe-i Vak'a-i Zağra* adlı eserinde yer alan bu mesnevi; Balkanlar'dan İstanbul'a yapılan hicreti, göç esnasında yolda çekilen sıkıntıları, İstanbul'daki göçmenlerin hâllerini ve perişanlıklarını konu edinmektedir (Hüseyin Râci Efendi trhz.:15, 257-302).

4. Manzum Hicretnâmelere Genel Bakış

Dinî edebiyat ürünlerimizin genellikle Hz. Muhammed'i konu alan türler üzerinde yoğunlaştığı bir gerçektir. Bu türlerden biri olan manzum hicretnâmeler, bilinen yegâne müstakil örneğinden başka kronolojik manzum siyer ve siyer benzeri türler sayesinde geniş halk kitlesi tarafından en fazla sevilen ve okunan metinler arasında yer almıştır.

Şüphesiz ki bu ilginin oluşmasında Osmanlı halkının geleneksel İslam anlayışı büyük rol oynamıştır. Nitekim, bu tür eserlerde müellifler, konuyla ilgili gördükleri hemen her türlü haber ve kıssayı, doğrudan bilgi aktarma yerine dinî his ve coşkuyu harekete getirmek amacıyla anlatmışlar; bunu da temsili anlatım ve hikâyeci üslubu canlı ve akıcı bir dille birleştirerek gerçekleştirmişlerdir. Esasen, Hz. Muhammed'le ilgili anlatılan pek çok olağanüstü olayın temelinde, ona duyulan sonsuz sevgi ve başta inanç ve ibadet esasları olmak üzere her meseleye onun bulunduğu konumdan bakma çabası yatmaktadır (K. Arpaguş 2015: 481-483).

Gerek hicret konulu birim ve şiirlerde, gerekse de manzum hicretnâmelerde geçen olaylar, şahıslar, mekân isimleri ve diğer obje ve kavramlar büyük ölçüde birbirine benzerlik göstermektedir. Bu metinlerde kişilerin "Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir/Yâr-ı Gâr, Hz. Ali, Abdullâh b. Ebû Bekir, Esmâ bint Ebû Bekir, Abdullâh b. Uraykıt, Âmir b. Führeyre, Ebû Cehil, Sürâka b. Mâlik, Ümeyye b. Halef" gibi şahıs isimlerinden; mekânların "Mekke, Medîne, Dâru'n-Nedve, Sevr Mağarası, Kubâ" gibi

yer isimlerinden; diğer canlıların “yılan, akrep, örümcek, güvercin, koyun, deve” gibi hayvan isimlerinden; kavramların ise “muhâcir, ensâr, mucize, ayet, şîir” gibi dinî-edebî istilahlardan oluştuğu görülmektedir (Keleş 2016: 225-246).

Manzum hicretnâmelerin çoğu mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Ancak bu eserlerde “kaside” ve “terci-i bend” gibi farklı nazım şekilleri de kullanılmıştır. Başlıca ahenk ögesi olarak aruz vezninin hece ölçüsüne de uygun kısa ve basit kalıplarının tercih edildiği bu eserlerde; açık, anlaşılır, samimi ve zaman zaman da coşkulu bir üslubun benimsendiği, bundan dolayı da vezin kusurlarının fazlaca yer aldığı dikkati çekmektedir (Öztoprak 2010: 69). Manzum hicretnâmelerin başından sonuna kadar hece ölçüsüyle yazılanları olduğu gibi Cumhuriyet sonrası dönemde serbest nazım şekli ve serbest ölçüyle kaleme alınmış örnekleri de mevcuttur.

Türk edebiyatındaki manzum hicretnâmelerin “mevlid” ve “mirac-nâme” türleri kadar rağbet görmediği kesindir. Bunun temel sebebi, başta Süleymân Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ı olmak üzere önceden yazılmış eserlerin çokça ilgi görmesidir. Ayrıca, yeni eserler ortaya koymak yerine var olanların çoğaltılması suretiyle ihtiyacın giderilmeye çalışılması da hicretnâmelerin sayısını sınırlandırmıştır (Öztoprak 2010: 70). Ancak mevcut örnekler açıkça göstermektedir ki manzum hicretnâmeler dinî ve edebî literatürde bir tür olarak değerlendirilebilecek niceliğe ve niteliğe sahip önemli kültür ve medeniyet miraslarıdır.

C. Mustafâ Fevzî B. Nu'mân'ın *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn* Başlıklı Mesnevisi

1. Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın Hayatı ve Eserleri

Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 1288/1871 yılında Erzincan'ın Eğin (Kemâliye) ilçesinde dünyaya geldi. Müellif, şiirlerinde “Fevzî” mahlasını kullanırken devlet dairelerindeki görevlerinden dolayı da “Kâtib” sıfatıyla anıldı ve Hâlidî-Ziyâî şeyhlerinden Tekirdağlı Mustafâ Fevzî b. Emrullâh (ö. 1345/1926) ile karıştırmamak için de “Mustafâ Fevzî b. Nu'mân” adını kullandı. Yedi yaşında iken İstanbul'a gelen Mustafâ

Fevzî, tasavvufî hayatına yaşadığı dönemin tanınmış Nakş-bendî-Halidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâe'd-dîn-i Gümüş-hânevî (ö. 1311/1894)'ye intisâb ederek başladı ve seyr ü sülûkunu şeyhinin vefatından sonra halifesi olan Kastamonulu Hasan Hilmî Efendi (ö. 1329/1911)'ye bağlanarak tamamladı. Eşi Vasfiye Hanım'dan Ziyâ, Mesrûre, Mebrûre ve Ruhsâre isimlerinde dört çocuğu olan müellif, 1343/1924 yılında 55 yaşındayken vefat etti. Müellifin naşı önce Edirnekapı'daki Mustafâ Paşa Tekkesi civarına defnedildi, daha sonra da torunu Numan Erdem tarafından Edirnekapı Şehitliği'ne taşındı. Uzun boylu ve kumral sakallı biri olan Mustafâ Fevzî, Hüseyin Vassâf'ın tabiriyle dersten me'zûn, ârif ve âşık bir zat olup şiirlere meyl ve muhabbeti olan fakat garâmiyât ve şatihyâta ilgi duymayan bir şair idi (Hüseyin Vassâf 1999: II/352; İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal 1999: I/415; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân: 29-30; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 2012: 36; Uzun 1995: XII/509-510).

Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın en önemli eseri, *Kitâb-ı Ziyâiyye* adıyla neşretmeyi düşündüğü ve bir nevi hazırlık çalışması olarak kendi hattıyla kaleme aldığı manzum *Risâle-i Ziyâiyye* adlı kitabıdır. Müellif *Kitâb-ı Ziyâiyye*'yi üç kısım olarak tasarlamıştır. Eserin birinci kısmını üç cüze ayıran müellif; ilk cüze *Rehber-i Zâkir*, ikinci cüze *İsbâtü'l-Mesâlik* isimlerini vermiş fakat üçüncü cüzün henüz hazırlanmadığını söylemiştir. Müellif, eserin ikinci kısmının *Mîzânü'l-İrfân*, üçüncü kısmının ise *Hilye-i Sâdât* adını taşıyacağını belirtmiştir. *Risâle-i Ziyâiyye*'nin büyük bir kısmını bazı ilave ve değişikliklerle bizzat kendisi bastırmaya muvaffak olan Mustafâ Fevzî, eserinin *Rehber-i Zâkir* ve *Hilye-i Sâdât* adını verdiği kısımlarını sağlığında neşredememiştir. Müellefin eserlerini ikiye ayırmak mümkündür:

- Matbu eserleri: *Hediyetü'l-Hâlidîn fî Menâkıbı Kutbi'l-Ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâü'ddîn b. Mustafâ el-Gümüş-hânevî, Risâle-i Mir'âtü's-Şühûd fî Mes'eleti Vahdeti'l-Vücûd Menâkıb-ı Hasaniyye fî Ahvâlî's-Seniyye Kitâbu İsbâtü'l-Mesâlik fî Râbitati's-Sâlik, Mîzânü'l-İrfân, Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ, İzhâr-ı Hakikat Orduya Arz-ı Hâl.*

- Matbu olmayan eserleri: *Risâle-i Ziyâiyye, Rehber-i Zâkir, Hilye-i Sâdât* (Şahin 2006: 35-58; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 1324: 9; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 2017: 30-32; Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 2012: 33-41).

2. Mesnevinin Nüshaları

a. *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* Nüshası

Mesnevinin en önemli nüshasıdır. Müellif, *Risâle-i Ziyâiyye* adlı eserinin Hz. Muhammed'in doğumu, hicreti, bazı hususiyetleri ve hilyesinden bahsettiği yaklaşık 900 beyitlik kısmını müstakil olarak *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* (İstanbul 1331/1913) adıyla Tevsî-i Tabâ'at Matbaası'nda neşretmiş; bu neşrin 25-42. sayfalarındaki 207 beyti de *Hicret-i Habîb-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn* başlıklı hicretnâmesine ayırmıştır. Bu nüshanın diğerinden en önemli farkı; vezin kusurlarının bulunduğu mısralar ile ifadenin daha uygun olacağı düşünülen yerlerde yapılan tashihler ve *Risâle-i Ziyâiyye* nüshasında bulunmayıp mesnevinin içine ve sonuna ilave edilen manzumelerdir. Müellifin bu nüshaya sonradan ilave ettiği manzumeler sırasıyla şöyledir: "Kasîde-i Ka'be-i Mu'azzama Şerafeha'llâh ilâ Yevmi'l-Kiyâmeti" başlıklı 12 beyitlik bir kaside, "Kasîde-i Gâr-ı Şerîf" başlıklı 17 beyitlik bir kaside, "Medîne-i Tâhire'ye" başlıklı 6 bentlik bir muhammes, "Nazmu li'l-Medîne" başlıklı bir nazm, "Müfred" başlıklı 2 müfred, "Kıt'a" başlıklı 2 kıta ve "Medîne'de" başlıklı 8 beyitlik bir kıta-i kebîre. Bu çalışmada mesnevinin müellif tashihinden geçmiş olan bu nüshası esas alınmış ve nüsha metin neşrinde "Ş." ile gösterilmiştir.

Nüshanın ilk beyti: *Çünkü Mi'râc itdi Şâh-ı Enbiyâ
Büsbütün azdı gürûh-ı eşkiyâ*

Nüshanın son beyti: *Söylememek belki gerek Fevziyâ
Kes sözünü itme hemân kıl ü kâl*

b. *Risâle-i Ziyâiyye* Nüshası

Mesnevinin müellif hatlı nüshasıdır. Müellif, *Risâle-i Ziyâiyye* adlı eserinin 40-46. sayfalarındaki 207 beyti *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn* başlığıyla bu mesneviye ayırmış; daha sonra bu mesneviyi bazı ilaveler ve tashihlerle birlikte *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adlı eserinin içine dâhil ederek neşretmiştir. Nüsha, müellifin torunu Numan Erdem'in şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır. Ciltsiz olan bu nüshada rik'a yazı

çeşidi ile kareli defter kâğıtları ve siyah mürekkep kullanılmıştır. Sayfa ölçüsü “dış: 290x210, iç: 230x130” olan nüshada 7 sayfa ve her sayfada ortalama 28 satır bulunmakta; sayfalar tarihî metinlerde gözüken varak numaralandırma şeklinden farklı olarak her sayfaya konulan asıl sayılarla (40, 41, 42...) numaralandırılmıştır. Nüshanın sonunda, müellifin bir diğer eseri olan *Mir’âtü’ş-Şühûd*’a dâhil edileceği sayfanın sol derkenarında belirtilen 17 beyitlik “Arz-ı Hâcât” başlıklı ve 7 beyitlik “Kasîde-i İstim-dâdiyye” başlıklı 2 kaside yer almaktadır. Nüsha, bu çalışmanın metin neşri kısmında “R.” ile gösterilmiştir.

Nüshanın ilk beyti: *Çünkü Mî’râc itdi Şâh-ı Enbiyâ
Büsbütün azdı gürûh-ı eşkiyâ*

Nüshanın son beyti: *Sellimû sallû ‘alâ nûri’l-mübîn
‘Azzimû âlen ve sahben ecma’în*

3. Mesnevinin Şekil Özellikleri

a. Nazım Şekilleri

Hicret-i Habîb-i Rabbü’l-Âlemîn adlı eser, esas itibariyle 207 beyitlik bir mesnevidir. Ancak, eserde özellikle öğretici mesnevilerin pek çoğunda görülebilen başta kaside olmak üzere diğer nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler de yer almaktadır. Eserdeki nazım şekilleri ve bunlarla ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Nazım Şekli	Birim Sayısı	Sayfa No.	Başlık
Mesnevi	207 Beyit	Ş. 25-42, R. 40-46	Hicret-i Habîb-i Rabbü’l- ‘Âlemîn ‘Aleyhi Selâmu’llâhi’l-Meliki’l-Mu’în
1. Kaside	12 Beyit	Ş. 27, R. 40 (Sadece Başlığı Mevcut)	Kasîde-i Ka’be-i Mu’azzama Şerafeha’llâh ilâ Yevmi’l- Kiyâmeti

2. Kaside	10 Beyit	Ş. 28-29, R. 40 (Sadece Başlığı Mevcut)	Kasîde-i Hacer-i Es'ad-ı Şerîf
3. Kaside	10 Beyit	Ş. 34-35, R. 44 (Sadece Başlığı Mevcut)	Kasîde-i Gâr-ı Şerîf
1. Muhammes	6 Bent	Ş. 39-41, R. Yok	Medîne-i Tâhire'ye
1. Nazm	2 Beyit	Ş. 41, R. Yok	Nazmu Li'l-Medîne
1. Müfred	1 Beyit	Ş. 41, R. Yok	Müfred
2. Müfred	1. Beyit	Ş. 41, R. Yok	Müfred
1. Kıta	2 Beyit	Ş. 41-42, R. Yok	Kıta
2. Kıta	2. Beyit	Ş. 42, R. Yok	Kıta
3. Kıta (1. Kıta-i Kebîre)	8 Beyit	Ş. 42, R. Yok	Medîne'de

b. Ahenk Unsurları

- **Vezi:** *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn*'in mesnevi kısmında aruzun remel bahrinin "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı kullanılmıştır. Eserin diğer nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde ise üç bahirden beş farklı aruz kalıbı tercih edilmiştir. Eserde kullanılan aruz kalıplarının nazım şekillerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Nazım Şekli	Aruz Bahri	Aruz Kalıbı
Mesnevi	Remel Bahri	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
1. Kaside	Remel Bahri	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
2. Kaside	Remel Bahri	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
3. Kaside	Hezec Bahri	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

1. Muhammes	Recez Bahri	Müstef'ülün Müstef'ülün Müstef'ülün Müstef'ülün
1. Nazm	Hezec Bahri	Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün
1. Müfred	Remel Bahri	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
2. Müfred	Hezec Bahri	Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün
1. Kıta	Hezec Bahri	Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün
2. Kıta	Hezec Bahri	Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün
3. Kıta (1. Kıta-i Kebire)	Remel Bahri	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Mesnevinin genelinde, imaleler ayrı tutulduğu takdirde, aruz hatalarının az yapıldığı söylenebilir. Müellif, eserinin sadece bir yerinde “zihaf” a yer vermiş; Türkçenin kendi bünyesinde var olan ve şairlerin çoğu kez bilinçli olarak kullandıkları yöntemlerden kabul edilen “vasl/ulama” dan ise daha sık yararlanmıştır. Eserdeki en ciddi aruz hataları eserin kıta-i kebre nazım şekliyle yazılmış son manzumesinde yer almış; bu manzumenin 5, 6 ve 7. beyitlerinde vezin neredeyse yok sayılmıştır.

İmale örneği:

*Gireler birden o devlet-hâneye
Hep ihânet ideler cânâneye (6)*

Zihaf örneği:

*Gâhî gâhî arkalardı reh-beri
Gâ'ib olsun tâ mübârek izleri (40)*

Vasl örneği:

*Senden artık yok muhabbetlü bana
Mâsiva'llâh bir yana sen bir yana (91)*

- **Kafiye ve Redif** : Eserin genelinde, hâkim nazım şeklinden hareketle mesnevi tipi kafiye düzeninin (aa, bb, cc...) kullanıldığı; diğer manzumelerde ise nazım şeklinin özelliğine göre değişik kafiye tiplerinin tercih edildiği görülmektedir.

Eserde “revi” harfinin esas alındığı kafiyelerden “kafiye-i mücerrede”, “kafiye-i mürdefe” ve “iltizam” a yer verildiği gibi Türkçe kelimelerle yapılan ve “yarım kafiye”, “tam kafiye”, “zengin kafiye” vb.

olarak adlandırılan birli, ikili ve üçlü ses benzerliklerine de başvurulmuştur. Ayrıca, eserde redifin kafiye yerine kullanıldığı da söz konusudur. Eserdeki redifler genellikle Türkçe kelime ve eklerle yapılmış, bu ahenk unsurunun kullanımında Arapça-Farsça kelime ve eklerden de yararlanılmıştır.

Kafiye-i mücerrede örneği: *Yoksa bir hâlet mi var sende 'aceb*
Rû-nümâdur vech-i pâkinden ta'ab (84)

Kafiye-i mürdefe örneği: *Hîç kedersiz eyledi 'azm u sebât*
'Âkıbet bildi Resûl-i kâ'inât (81)

İltizam örneği: *Çünkü sultân-ı Kureyş buldı zafer*
Cidde râhundan ider seyr ü sefer (170)

Türkçe kafiye örneği: *Var idi hem 'Âmir adlu bir kişi*
Hazret'e hidmet idi anm işi (144)

Türkçe redif örneği: *Biz bugün Allâh'a mihmân olmuşuz*
Sûretâ bu yerde pinhân olmuşuz (66)

Arapça redif örneği: *Ey mu'azzam beyt-i Sübhân el-vedâ'*
Kible-i erbâb-ı îmân el-vedâ' (23)

Redifin kafiye olması: *Gerçi sûretde seni terk itmişim*
Şanma ki ma'nâda senden geçmişim (25)

c. Dil ve Anlatım

Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn adlı mesnevi öğretici bir eser olduğu için genel olarak açık ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Eserin kelime hazinesinde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerin hemen hepsinde olduğu gibi Türkçe-Arapça-Farsça kelimelerden oluşan üçüzlü bir yapı söz konusudur.

Ancak, gerek bilgilendirme amacının ön planda tutulması gerekse de telif edildiği dönemin dil hususiyetleri dikkate alındığında eserde Arapça-Farsça kelimelere çok sık yer verilmediği söylenebilir. Bu durumun mesnevinin diğer nazım şekilleriyle yazılmış manzumeleri için de geçerli olduğu görülmekte; nispeten de olsa sanatsal ifadelere yer verilen

bu manzumelerde açık bir dilin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte yer alan kelimelerin çoğu Türkçe söz varlığından seçilmiştir:

*Bakdılar gâr agzına ehl-i nifâk
Bir yuva bir kaç yumurta var sıcak (53)*

Müellif, mesnevisinde Arapça-Farsça tamlamaları genellikle iki kelimededen oluşan terkiplerle kullanmış; deyim ve atasözü gibi diğer kelime gruplarından ise çok az yararlanmış. Hicretnâmede dikkati çeken en önemli anlatım türü ise “öyküleyici anlatım”dır. Mesnevide başından sonuna kadar hicret hadisesinin anlatılması bu ifade tarzını zarurî kılmış, eserde “anlatılanlar/olay örgüsü” tarihî verilerle örtüşecek nesnellikte dikkatlere sunulmuştur. Aşağıdaki beyitlerde müellif, Hz. Muhammed’le Hz. Ebû Bekir’in hicret esnasında saklandıkları mağaradan çıkışlarını tahkiye etmiştir:

*Geldi üç gün sonra bu nâzlı civân
Dir ki kalmışdır Kureyşiler hemân*

*Deşt ü sahrâ gezdiler rûz u leyâl
‘Âkıbet kaldı denîler bî-mecâl*

*Söyledi Şiddîk-ı Ekber oğluna
Tâ iki hayvân getürsiün kendine*

*Nâkalar geldikde bindiler o dem
Çıkdı gârdan ol zamân şâh-ı ümem (140-143)*

Mesnevinin sanat yapma kaygısından uzak bir şekilde kaleme alınmış olması, ifadelerdeki edebî sanatların sayısını da azaltmıştır. Söz sanatlarına daha çok mesnevi dışındaki diğer nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerinde yer veren müellif, aşağıdaki beyitte “kapalı istiare, teşhis, istifham ve nida” sanatlarını bir arada kullanmıştır:

*Söyle ey seng-i mu’allâ dest-i kudret sende mi
Ey mu’ammâ-yı ilâhî sırr-ı vahdet sende mi (2. Kaside/1)*

4. Mesnevinin Muhteva Özellikleri

a. Yazılış Amacı ve Tarihi

Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn'in yazılış amacı, içinde bir bölüm olarak yer aldığı *Risâle-i Ziyâiyye* ve *Şümûsu's-Safâ* adlı eserlerin telif gayesiyle benzerlik gösterir. Müellif, *Risâle-i Ziyâiyye*'nin giriş mahiyetindeki beyitlerinde, eserini kendisinden önce hilye yazan âşıkları taklit niyetiyle kaleme aldığını söylemiştir (Mustafâ Fevzî b. Nu'mân, Numan Erdem Nüshası: 3):

*Lîk ba'zı 'âşık-ı şûrîdeler
'Âciz ü dermânde vü nem-dîdeler*

*Söylemişler vasfını zerre misâl
Gerçi almaz nûrını vehm ü hayâl*

*Anları taklîde pûyân olmuşam
Hilye-i sâdâtı gûyân olmuşam (Risâle-i Ziyâiyye, s.3)*

Mustafâ Fevzî, hicretnâmenin telif sebebini *Şümûsu's-Safâ* adlı eserinin başında daha farklı ve açık bir şekilde dile getirmiştir. Burada, eserini Hz. Muhammed hakkında devrin birtakım gazete, dergi ve kitaplarında yer alan inkâr içerikli ifadeler ve maksatlı beyanlara cevap olarak yazdığını söyleyen müellif, "...bu ma'rûzâtdan maksadım şu ki erbâb-ı dalâletin neşriyât-ı lâ-müteğâyâtına rağmen ashâb-ı îmânın kalblerine cilâ ve rûhlarına gûdâ olmak üzere Cenâb-ı Risâlet-me'âb Efendimiz'in siyer-i şerîfe ve hilye-i latîfelerini mümkün mertebe sâdece mesnevî sûretinde 'âcizâne bazm ederek dîn kardaşlarıma i'tikâd ve îmân yoldaşlarıma 'arz ve ihdâ ediyorum. Bundan maksadım rûh-ı Resûlullâh'a tevessül etmekle berâber kârî'n-i kirâmdan isticlâb-ı du'âdır (Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 1331: 3-4)." diyerek Hz. Muhammed'in siyerini ve hilyesini anlatmakla müminlerin ruhlarını ve kaplarını nurlandırmayı amaçladığını belirtmiştir (Mustafâ Fevzî b. Nu'mân 1331: 11):

*Sabrımı 'aşk-ı Muhammed aldı elden büsbütün
Söyleyim evsâfını münkirlere rağmen bugün*

*Bu Şümûs'umdan kulûb-ı mü'minîn bulsun safâ
Münkirlere rağmen şifâdır vasf u zikr-i Mustafâ (Şümûsu's-Safâ, s.11)*

Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn'in telif tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, *Risâle-i Ziyâiyye*'nin sonuç niteliğindeki "Hâtîme-i Der Mehâmid-i Hazret-i Sultân ve Dâ'îye-i Bâ'isetü'l-Gufrân" bölümünün yer aldığı 344. sayfasının sol derkenarında "*Kitâb Abdu'l-hamîd-i Sâni zamanında yazılmıştır.*" açıklaması bulunmaktadır. Bu açıklamadan mesnevinin ilk olarak, Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı olan 2. Abdulhamîd (ö. 1918)'in tahtta olduğu dönemde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

b. Olay Örgüsü/Anlatılanlar

Mesnevinin olay örgüsünü oluşturan kesitlerini beyit numaralarıyla birlikte şöylece sıralamak mümkündür:

- **1-6. Beyitler:** Miraç hadisesinden sonra Mekkeli müşriklerin Dâru'n-Nedve'de bir araya gelerek Hz. Muhammed'i öldürmek için anlaşmaları.

- **6-11. Beyitler:** Hz. Cebrâil'in Mekkeli müşriklerin planlarını Hz. Muhammed'e bildirmesi ve peygamberin de bu durumu dostlarına haber vermesi.

- **12-21. Beyitler:** Müşriklerin Hz. Muhammed'in attığı bir avuç toprak ile uykuya dalmaları; Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte müşriklerin içinden geçerek evden çıkmaları; müşriklerin Hz. Muhammed'in yatağında Hz. Ali'yi görerek dehşete düşmeleri.

- **22-33. Beyitler:** Hz. Muhammed'in Ka'be'yi terk ederken hüzünlenmesi.

- **34-44. Beyitler:** Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den ayrılarak çöl yolu üzerinden türlü zorluklar içinde saklanacakları mağaraya doğru yol almaları; Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed'i korumak için çok gayret göstermesi; mağaranın akrep ve yılanlarla dolu olması fakat bu hayvanların iki sultanı görür görmez gizlenmeleri; Hz. Muhammed ile Hz. Ebû Bekir'in mağarada hâtiften "korkma" nidasını işitmeleri.

- **45-51. Beyitler:** Şeytanla birlikte olan düşmanın durumu hemen farketmesi; şeytanın böyle bir uykuyla daha önce hiç karşılaşmadığını

söylemesi; müşriklerin şeytanın rehberliğinde Hz. Muhammed'in izini takip etmeleri ve aynı günün gecesinde mağaranın önüne kadar gelmeleri.

- **52-58. Beyitler:** Müşriklerin mağaranın önünde uçan bir güvercin, bir kuş yuvası, birkaç sıcak yumurta, ağ kurmuş bir örümcek görerek her tarafın dikenlerle kaplı olduğunu farketmeleri; bunun üzerine müşriklerin Hz. Muhammed'in başka bir yerde olduğunu düşünmeleri; şeytanın ise mağaraya girmeleri için ısrar etmesi fakat müşriklerin onu dinlememesi.

- **59-71. Beyitler:** Hz. Ebû Bekir'in mağaranın önündeki müşriklerin konuşmalarından endişelenmesi üzerine Hz. Muhammed'in onu cesaretlendirmesi ve Allah'ın yardımının kendileriyle birlikte olacağını ona bildirmesi.

- **72-133. Beyitler:** Hz. Muhammed'in mağarada uykuya daldıktan sonra Hz. Ebû Bekir'in onu beklemesi; Hz. Ebû Bekir'in mağarada pek çok deliğin olduğunu ve bunların birinden de kendilerine bir yılanın baktığını görmesi; Hz. Ebû Bekir'in peygamberi korumak için bu delikleri hırkasını parçalayarak kapatması fakat bez parçası yetmeyince bir deliğin açık kalması; yılanın başını bu delikten dışarı çıkarması üzerine Hz. Ebû Bekir'in deliği ayağıyla kapatması; çıkacak yer bulamayan yılanın Hz. Ebû Bekir'in ayağını ısırması; canı çok yanmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in ayağını delikten çekmemesi; Hz. Muhammed'in mağara arkadaşının sıkıntısını anlaması üzerine Hz. Ebû Bekir'in yılanın ahvalinden onu haberdar etmesi; Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed'in emriyle ayağını delikten çekmesi; Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir'in kanlar içinde kalan ayağına tükürüğünü sürmesi ve yaranın hemen iyileşmesi; Hz. Muhammed'in yılanı böyle kötü bir işi neden yaptığını sorması ve Hz. Ebû Bekir'e verdiği eziyet ile kâfirlere yardım ettiğini ona hatırlatması; yılanın af dilemesi ve yıllar öncesinden mağaraya geleceklerini öğrenerek mübarek zatını görmek şevkiyle uzun müddet beklediğini fakat Hz. Ebû Bekir'in buna izin vermemesiyle başka çaresinin kalmadığını söylemesi; Hz. Muhammed'in yılanın açıklamasını kabul ederek onu affetmesi.

- **134-145. Beyitler:** Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir'le birlikte birkaç gün mağarada kalması ve Mekke müşriklerinin onları bulamaları; mağarada kalırken Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullâh'ın onlara

hizmet etmesi; üç gün sonra Abdullâh'ın müşriklerin çaresizlik içinde olduklarını onlara haber vermesi üzerine Hz. Ebû Bekir'in oğlundan develeri istemesi; hayvanların gelmesinden sonra Âmir adındaki bir sahâbî ve yol gösterici bir Arap'la birlikte yola çıkmaları.

- **146-169. Beyitler:** Mağaradan çıktıktan sonra Sürâka ismindeki bir düşmanın onlara doğru yaklaşması; Hz. Ebû Bekir'in artık kurtulamayacaklarını düşünmesi fakat Hz. Muhammed'in Hz. Cebrâil'den toprağın kendisine musahhar olacağı haberini almasıyla mutlu olması; Sürâka'nun iyice yaklaşması üzerine Hz. Muhammed'in dua etmesi ve toprağın onun ayağını tutması; Sürâka'nın yalvarması, kendilerine zarar vermeyeceğini söylemesi üzerine Hz. Muhammed'in onu affetmesi fakat düşmanın tekrar peygamberi öldürmek için hücum etmesi; toprağın bir kez daha Sürâka'yı yakalaması ve bu hadisenin yedi defa tekrarlanması; Sürâka'nın kurtulamayacağını anlaması ve affedilmesi hâlinde geri dönerek müşrikleri yanıltabileceğini belirtmesi; Sürâka'nın Kureyş'in büyükleriyle karşılaşınca Hz. Muhammed'i görmediğini söyleyerek onları yollarından geri döndürmesi.

- **169-174. Beyitler:** Hz. Muhammed ve arkadaşlarının hicretlerine Cidde yolundan devam etmeleri; hicret esnasında türlü zahmetlere katlanmaları ve yolculuklarına gündüz saklanarak gece devam etmeleri.

- **175-190. Beyitler:** Medîne'ye vardıklarında cümle halkı hazır bulmaları; Hz. Muhammed'in Kubâ mevkiinde durarak bir mescit bina etmesi ve cuma namazını burada kılması; Kubâ ahalisinin Hz. Muhammed'e çok hürmet etmesi; Medinelilerin Hz. Muhammed'i evlerine davet etmelerine mukabil onun devesinin duracağı yere misafir olacağını söylemesi; devenin Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinin yakınlarında yere çökmesi üzerine Hz. Muhammed'in onun evini teşrif etmesi.

- **191-207. Beyitler:** Hz. Muhammed'in gelmesiyle Medîne'nin nura gark olması; hicretten yedi yıl sonra Mekke'nin fethinin gerçekleşmesi ve çok gazalar ile fetihlerin vuku bulması; Hz. Muhammed'in Medîne'de on üç yıl kalması ve altmış üç yaşında ahirete göçmesi; müellifin Hz. Muhammed'in hilyesini yazma niyetinde olduğunu belirterek amacına ulaşmak için dua istemesi.

c. Dinî Kavramlar, Özel İsimler, Diğer Objeler

- **Allah:** Mesnevide kullanılan dinî kavramların başında “esmâ-i hüsnâ” olarak tabir edilen Cenâb-ı Hakk’ın güzel isimleri yer almaktadır (Topaloğlu 1995: XI/404). Eserde bu isimlerden Hudâvend (9) ve Hudâ (20, 26, 1. Kaside/2, 65, 87, 119, 3. Kaside/5) isimlerinin Farsça; diğerlerinin ise Arapça olduğu görülmektedir. Eserdeki Arapça esmâ-i hüsnalar şunlardır: Allâh (1. Kaside/8, 66, 88, 206, 1. Muhammes/1); Celîl (9); Hak (10, 17, 1. Kaside/5, 1. Kaside/9, 67); Cenâb-ı Akdes (2. Kaside/10); Zü’l-Celâl (64); Kibriyâ (3. Kaside/1); Mu’în (16, 1. Kaside/3); Müste’ân (117); Rabb (7, 10, 1. Kaside/8, 2. Kaside/2, 2. Kaside/4, 64, 117); Sübhân (23, 80).

Var bu işlerde Hudâ’nın cilvesi

Hıfz ider zât-ı ecell ü akdesi

Biz bugün Allâh’a mihmân olmuşuz

Sûretâ bu yerde pinhân olmuşuz (65-66)

- **Hz. Muhammed:** Mesnevide ismi geçen yegâne peygamber ismi Hz. Muhammed’dır. Müellif hicret hadisesini yanındaki birkaç kişiyle gerçekleştiren, bu sebeple de mesnevide en çok zikredilen şahıs olarak Hz. Muhammed’i “Ahmed (19, 135, 170); Fahr-ı Cihân (41, 3. Kaside/6, 178, 191, 197); Fahr-ı Evliyâ (34); Fahr-ı Risâlet (1. Muhammes/6); Fahru’l-Enâm (150); Fahru’l-Mürselîn (16); Habîb/Habîb-i Kibriyâ (94, 3. Kaside/1, 3. Kaside/4); Habîbu’llâh (206); Hayru’l-Mürselîn (196): Hazret (97, 115, 139, 144, 150, 161, 164); Mustafâ (18, 24, 55, 72, 126, 166, 1. Muhammes/3, 1. Nazm/2); Peygam-ber (5, 12, 19, 38, 46, 145, 176, 181, 182, 202, 1. Muhammes/2); Halîl (9); Fahr-ı ‘Âlem (11, 60, 102, 148, 189), Resûl/Resûlü’llâh (81, 82, 88, 100, 101, 105, 110, 120, 125, 154, 156, 158); Server (12, 158, 202, 1. Muhammes/2); Sultân-ı Dîn (22, 149); Şâh-ı Enbiyâ (1, 34)” gibi kelime ve kelime gruplarıyla anmıştır.

İtmese düşmân-i dîn cevır ü cefâ

Hîç seni terk eylemezdi Mustafâ (24)

Anda bir mescid binâ itdi hemân

Cum’a kıldı Hazret-i Fahr-ı Cihân (178)

- **Melekler:** İlahî emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleşî olan Hz. Cebrâîl (Yavuz ve Ünal 1993: VII/202), mesnevide Hz. Muhammed'e hicret emrini getirmesi ve Sürâka'nın hücumu esnasında Allah'ın yardımını Hz. Muhammed'e müjdelemesi münasebetiyle "Cebrâ'îl (15), Cibrîl-i Emîn (7), ve Cibrîl (150)" isimleriyle zikredilmiştir.

*Geldi Cibrîl Hazret'e virdi selâm
Gördi şâd oldu o dem Fahru'l-Enâm (150)*

Müellif mesnevisinde yine dört büyük melekten biri olan Hz. Mikâîl'den bir kez (15), Hz. Muhammed'i öldürmek için müşriklere rehberlik yapan "şeytân"dan beş defa (45, 47, 50, 56, 58) ve gayptan seslenir gibi haber veren "hâtif"ten de bir defa (44) söz etmiştir.

*Dir ki şeytân bu ne hâldir bilmedim
Müddet-i ömrümde uyku görmedim (47)*

- **Miraç:** Hz. Muhammed'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden bu terim (Yavuz 2005: XXX/132), mesnevinin iki yerinde (1, 32) kullanılmıştır.

*Çünkü Mi'râc itdi Şâh-ı Enbiyâ
Büsbütün azdı gürûh-ı eşkıyâ (1)*

- **Hicret:** Müellif, mesnevinin iki yerinde (8, 192) hicret kelimesine yer vermiştir.

*İttifâk itdi sanâdîd gizlice
Hicret itmek vâcib oldu bu gice (8)*

- **Ayet ve Hadis Kullanımları:** Mesnevideki ayet-hadis kullanımlarından ikisi telmih, diğerleri iktibas şeklindedir:

Nahnu vecednâ: "Biz bulduk." anlamındadır. Bu cümleyle "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin.' denildiğinde onlar, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.' derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı (Mâide, 5/104)?" ayetine telmih yapılmıştır:

*Gitdiler "nahnu vecednâ" isrine
Düşdiler mahv-ı nübüvvet fikrine (4)*

Kün : “Ol.” anlamındadır. “Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı “ol” demekten ibarettir. Hemen oluverir (Yâsîn, 36/82).” meâlindeki ayetten iktibas edilmiştir:

*Bu ne nisbetdir ki senden almış erbâb-ı kulûb
Emr-i “kün” icâbına mebnâ-yı fitrat sende mi (2. Kaside/5)*

Kâlû belâ: “Evet, dediler.” anlamındadır. “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? Onlar da Evet buna şahit olduk, dediler (A’râf, 7/172).” meâlindeki ayetten iktibas edilmiştir:

*Ben ki tecdîd eyledim “kâlû belâ” ikrârını
Ey süveydâ-yı rubûbiyet şehâdet sende mi (2. Kaside/9)*

Lâ-tehaf: “Korkma.” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’in farklı yerlerinde (Tâhâ, 20/21, 67.; Neml, 27/10.; Kasas, 28/25, 31...) geçen bu kelime ile “Eğer siz Resûlullah’a yardım etmezseniz bu önemli değil; ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına ‘üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir’ diyordu (Tevbe, 9/40).” ayetine telmih yapılmıştır:

*Girdiler gâr içre bâ-‘izz ü şeref
Geldi hâtifden nidâ-yı “lâ-tehaf” (44)*

Lâ-tahzen: “Üzülme.” anlamındadır. “Eğer siz Resûlullah’a yardım etmezseniz bu önemli değil; ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına ‘üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir’ diyordu (Tevbe, 9/40).” ayetinden iktibas edilmiştir:

*Dir ki “lâ-tahzen” Resûlu’llâh ana
Sen elem çekme haleb gelmez bana (63)*

Lî ma’allâh: “Benim Allah ile...” anlamındadır. Tasavvufî kaynaklarda yer alan “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir (Aclûnî 1351: II/173-174).” meâlindeki sözden iktibas edilmiştir:

*“Lî ma’allâh” tahtına sultân benim
Cümle müşkil derdlere dermân benim (68)*

Levlâk: “Sen olmasaydın...” anlamındadır. Kaynaklarda hadis olup olmadığı tartışılan “*Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım (Aclûnî 1351: II/164).*” meâlindeki sözden iktibas edilmiştir:

*Sana nerden ‘urûc itdi o şâh-i sidre-i “levlâk”
Bu dehşetli cebelden mürtefi’ yalçın kayadan mı (3. Kaside/2)*

- **Hz. Ebû Bekir:** Hz. Muhammed’in hicretin başından sonuna kadarki yol arkadaşıdır. Hz. Ebû Bekir, hicret esnasında Hz. Muhammed’i korumak ve ona olan sadakatini göstermek için tüm zorluklara katlanmış; böylece ayetin medhine mazhar olarak Hz. Peygamber’in mağaradaki arkadaşı manasına gelen “Yâr-ı Gâr” tabiriyle tavsif edilmiştir (Uzun 2013: XLIII/324). Hz. Ebû Bekir’in mesnevîde, “Ebû Bekr (19), Yâr-ı Gâr (19, 103, 117, 123) ve Şiddîk (37, 41, 59, 61, 72, 85, 86, 125, 127, 138, 142, 145, 149, 170, 176)” kelimeleriyle anıldığı görülür:

*Dir Resûlu’llâh nedir ey Yâr-ı Gâr
Muztaribsin sende bir zahmet mi var (82)*

- **Hz. Ali:** Hz. Ali, hicret esnasında Hz. Muhammed evinden ayrıldıktan sonra onun yatağına yatarak evi kontrol etmek için gelebilecek müşrikleri yanıltmak ve Hz. Muhammed’e emanet bırakılan bazı eşyaları sahiplerine geri vermek üzere görevlendirilmişti (Önkal 1998: XVII/460). Mustafâ Fevzî, Hz. Ali’den hicretnâmesinin bir beytinde “Murtazâ” ismiyle bahsetmiştir:

*Hâne-i ‘izzetde kaldı Murtazâ
İbn-i ‘amm-i Mustafâ kân-ı rızâ (18)*

- **Abdu’llâh b. Ebû Bekir:** Hz. Ebû Bekir’in oğlu olan Abdullâh hicret sırasında, Hz. Muhammed ile babasının istihbarat hizmetlerini üstlenmişti. Abdullâh, Kureyş müşriklerinin yaptıkları toplantıları takip edip alınan kararları öğrenmiş, akşam karanlığında gizlice Sevr mağarasına giderek olup bitenleri onlara aktarmıştı (Sönmez 1998: I/95-96). Ondan mesnevinin 137-142. beyitleri arasındaki altı beyitte bahsedilmiştir:

*Var idi Siddîk’in oglu bir şerîf
İsmi ‘Abdu’llâh idi zât-ı münîf*

*Su getürmek 'âdetiydi Hazret'e
Böyle her gün hidmetiydi Hazret'e (138-139)*

- **Âmir b. Führeye:** Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'le birlikte Medîne'ye hicret eden sahâbîdir. Âmir hicret sırasında koyun sürüsünü Sevr mağarasına doğru götürerek onlara süt ve yiyecek götürmüştü (Sandıkçı 1991: III/65). Müellif, Âmir'i mesnevisinin bir beytinde zikretmiştir:

*Var idi hem 'Âmir adlu bir kişi
Hazret'e hidmet idi anın işi (144)*

- **Abdullâh b. Uraykıt:** Hz. Muhammed hicret sırasında, müşrik olmakla beraber güvenilir ve mert bir kişi olan Abdullah b. Uraykıt'ı kılavuz tayin etmişti (Önkal 1998: XVII/460). Mustafâ Fevzî, Abdullah b. Uraykıt'ı bir beytinde "Arab" kelimesiyle anmıştır:

*Buldılar hem bir 'Arab yol göstere
Hazret-i Sıddîk ile Peygam-ber'e (145)*

- **Sürâka b. Mâlik:** Sürâka, hicret sırasında Hz. Muhammed'i yakalamaya çalışmasıyla ünlü bir sahâbîdir. Sürâka, teşebbüsünün neticesiz kalacağını anlayarak Hz. Muhammed'den özür dilemiş ve peşlerinden gelecek olanları engelleme taahhüdünde bulunmuştu (Ünal 2010: XXXVIII/161). Bu hadise hicretnâmenin 146-169. beyitleri arasındaki yirmi dört beyitte anlatılmış, Sürâka'nın ismi mesnevide altı kez (147, 148, 151, 153, 157, 165) zikredilmiştir:

*O Sürâka adlu bir merd-i şecî'
Şöyle sür'atle gelürdi pek fecî'*

*Sanki basmazdı Sürâka yerlere
Pek koşardı kasd için Peygam-ber'e (147-148)*

- **Ebû Eyyûb el-Ensârî:** Hicret sırasında Hz. Muhammed'i Medîne'deki evinde misafir eden sahâbîdir. Bundan dolayı Ebû Eyyûb "Mihmandâr-ı Nebî" veya "Eyüp Sultan" unvanıyla anıldı (Algül 1994: X/123-125). Müellif, mesnevinin 181-189. beyitlerinde bu olayı anlatmış, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ismini sadece bir beyitte (189) kullanmıştır:

Bu meger şol bir kapudur ki ahu

Bu kapuyı hoş bilürsün sen-dahu

Bu Ebû Eyyûb el-Ensârî idi

Fahr-ı 'Âlem anda teşrif eyledi (188-189)

- **Mekke ve Ka'be:** Mekke, Ka'be'nin yer aldığı ve Hz. Muhammed'in peygamber olunca İslamiyet'in tebliğine yönelik ilk faaliyetlerde bulunduğu kutsal şehirdir. Mekke, hicretten yedi yıl sonra fethedilmiştir (Bozkurt ve Küçükaşçı 2003a: XXVIII/555-563). Müellif, "Mekke" kelimesini hicretnâmenin beş yerinde (34, 134, 192, 1. Muhammes/1, 1. Muhammes/6) kullanmıştır.

Mesnevinin 22-33. beyitleri ile bu beyitleri takip eden iki kasidede ise Hz. Muhammed'in Mekke'den ayrılırken duyduğu hüznü dillendiren müellif, İslam âlemi için en kutsal mekân olan Ka'be'yi "Ka'be, Beyt ve Beytullâh" kelimeleriyle altı defa (22, 23, 33, 1. Kaside/11, 1. Muhammes/3, 1. Muhammes/4) zikretmiştir:

Terk iderken Ka'be'yi sultân-ı dîn

Şöyle mahzûnâne itmişdi enîn (22)

Ey mukaddes Ka'be ey Beytu'llâh

Titriyor gönliüm sana bî-iştibâh (33)

- **Medîne:** Medîne, Hz. Muhammed'in mescidiyle kabrinin bulunduğu hicret yurdudur (Bozkurt ve Küçükaşçı 2003b: XXVIII/305). Hicretnâmede Medîne şehrinin yedi kez (9, 175, 181, 191, 195, 1. Muhammes/3, 1. Muhammes/4) anıldığı görülmektedir. Müellif, mesnevisinin sonunda bu hicret diyarını öven altı bentlik bir "muhammes" ile iki beyitlik bir "nazm" kaleme almıştır:

Böyledir emr-i Hudâvend-i Celîl

Kalk Medîne şehrine git yâ Halîl (9)

Çün Medîne şehrine togdı kamer

Nûra gark oldu semâ' vüi bahr u ber (195)

- **Dâru'n-Nedve:** Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeridir (Fığlalı 1993: VIII/555). Mustafâ Fevzî, mesnevinin sadece bir beytinde bu kelimeye yer vermiştir:

*Cümlesi toplandı Dâru'n-Nedve'ye
Başladı her bir şakî bir hîleye (3)*

- **Sevr Mağarası:** Hz. Muhammed'in hicret esnasında üç gece gizlendiği mağaradır. Mağaranın bulunduğu Sevr dağı Mescid-i Harâm'a güneydoğu yönünden yaklaşık 4 km uzaklıktadır (Demircan 2009: XXXVII/5). Mesnevide bu mağaraya "gâr, gâr-ı şerîf, magâra ve Sevr" kelimeleriyle beş kez (42, 51, 53, 120, 1. Muhammes/1) değinilmiştir:

*Gitdiler gâr-ı şerîfe o gice
Dürlü mihnetle iki kadri yüce (36)*

- **Kubâ:** Medîne'ye altı mil mesafede bulunan bir köydür. Hz. Muhammed hicret sırasında burada bir rivayete göre dört, diğer bir rivayete göre ise on dört gün misafir olmuş; inşaatında bizzat kendisinin de çalıştığı ilk mescidi bina ettirmiştir (Algül 2002: XXVI/298-299). Müellif, "Kubâ" kelimesini mesnevinin dört yerinde (177, 179, 1. Muhammes/3, 1. Muhammes/4) kullanmıştır:

*Burda şol yerde nüzûl itdi hemîn
İsmine dîrler Kubâ ey 'âşikîn*

*Anda bir mescid binâ itdi hemân
Cum'a kıldı Hazret-i Fahr-ı Cihân (178-179)*

- **Yılan ve Akrep:** Kaynaklarda Sevr mağarasına önce Hz. Ebû Bekir'in girerek içeride zararlı hayvan bulunup bulunmadığını kontrol ettiği ve mağarada topuğunun bir yılan tarafından ısırıldığı nakledilmiştir (Demircan 2009: XXXVII/6). Mustafâ Fevzî, bu hadiseyi mesnevinin 72-133. beyitleri arasındaki 62 beyitte anlatmış; olayda "intak" yöntemiyle konuşturduğu zarar verici hayvanı "hayye, yılan, mâr, akreb" kelimeleriyle zikretmiştir (42, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 86, 95, 97, 98, 105, 109):

*Bir fesâhatle lisâna geldi mâr
Hâk-pâyê yüz sürüp itdi karâr (109)*

- **Örümcek ve Güvercin:** Kaynaklarda geçen bir diğer hicret hadisesi ise müşriklerin mağaraya eğilip bakmalarını engellemek için bir örümceğin mağaranın girişini ağ örerek kapatması, mağaranın girişinde

bir ağacın bitmesi ve bir çift yabani güvercinin orada durması veya yuva yaparak yumurtlamasıdır (Demircan 2009: XXXVII/6). Müellif, bu olayı üç beyitte nazmetmiştir:

*Çıkıldılar gâr üzre murdârlar hemân
Bir gügercin uçdı ordan nâ-gehân*

*Bakdılar gâr agzına ehl-i nifâk
Bir yuva bir kaç yumurta var sıcak*

*Bir örümcek ağ kurup itmiş tamâm
Hem dikenler kaplamış bî-intizâm (52-54)*

- **Nâka (Deve):** Hz. Muhammed, hicret yolculuğunu tamamlayıp Medîne'ye ulaştığında devesi Kasvâ'nın serbest bırakılmasını isteyerek onun çöktüğü yere en yakın eve misafir olacağını söylemişti (Önkal 1998: XVII/461). Müellif, bu olayı mesnevinin 184-187. beyitlerinde anlatmıştır:

*Dir ki nâkam nerde dursa nâ-gehân
Ol yerde mihmân olam ben bî-gümân (184)*

5. Mesnevinin Metni⁴

Hicret-i Hâbîb-i Rabbü'l-‘Âlemîn ‘Aleyhi Selâmu’llâhî'l-Meliki'l-Mu‘în

<Vezin: Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün>

⁴ Mesnevinin metin teşkilinde izlenen yol şu şekildedir: 1. Mesnevinin metin neşri, eserin müellif tashihinden geçen ve bizzat müellif tarafından neşredilen *Şümûsu’s-Safâ fi Evsâfi’l-Mustafâ* nüshası esas alınarak ve transkripsiyon harfleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 2. Sayfa numaraları müellifin tercih ettiği şekliyle 1’den başlayan rakamlarla bölümlerin sol tarafında gösterilmiştir. Mesnevinin beyitleri teker teker numaralandırılmış, diğer nazım şekilleriyle kaleme alınmış manzûmelere de kendi içinde numara verilmiştir. 3. Mesnevinin bölümlerinin ve diğer nazım şekilleriyle yazılmış manzûmelerin üstünde kaçınıcı bölüm ya da manzûme oldukları, altında ise kullanılan aruz kalıbı gösterilmiş; bu uygulama esnasında yapılan bütün ilaveler küçüktür-büyüktür (< >) işaretinin içinde verilmiştir. 4. Müellif tarafından eserin derkenarlarında veya satır aralarında yapılan ilave ve düzeltmeler metne eklenerek köşeli parantez ([]) işaretiyle belirtilmiştir. 5. Metinde geçen Arapça ve Farsça ibare, mısra ve beyitler ile ayet ve hadisler transkribize edilerek tırnak içinde ("") yazılmış; bunların orijinal metinleri ve Türkçe anlamları dipnotta verilmiştir. 6. Metindeki özel isimler büyük harfle başlayarak; bu tür isimlere gelen Türkçe çekim ekleri eklendiği kelimedeki kesme işareti (‘) ile ayrılarak, Türkçe çokluk eki (-lar, ler) ve Türkçe yapım ekleri ise eklendiği kelimeye bitiştirilerek yazılmıştır. 7. Metindeki zihâflı heceler italik (üstten sağa eğik) biçimde gösterilmiştir. 8. Nüshalarda Türkçe “içün” ve “ile” edatları ayrı yazılmışsa metinde de ayrı yazılmış, bu edatlar başındaki “elif” harfi kullanılmayarak üzerine geldiği kelimeye bitişik yazılmış ise metinde kısa çizgi (-) ile belirtilmiştir. 9. Türkçe öğrenilen geçmiş zaman ve rivayet birleşik zaman eki, “-dı, -di”; hâl eklerinden bildirme eki, “-ı, -i”; hâl eklerinden bulunma hâli eki “-da, -de”; hâl eklerinden ayrılma hâli eki “-dan, -den”; zarf-fiil eklerinden “-ıp, -ip, -up, -üp” eki, yuvarlak ünlülü ve sert ünsüzlü olarak “-up, -üp” şeklinde yazılmıştır. 10. “Kapalı e” sesinin bulunduğu Türkçe kelimelerde bu ses, “virmek, itmek” biçiminde düz-dar ünlülü olarak “-i” ünlüsüyle gösterilmiştir. 11. Arapça ve Farsça kelime, ek ve tamlamaların yazımında büyük ölçüde İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” adlı makalesinde önerdiği esaslara uyulmuştur. 12. Metin neşrinde kelime tamiri veya tashihi yoluna gidilmemiş; yanlış ya da eksik yazıldığı düşünülen kelime ve kelime gruplarının düzeltilmesiyle ilgili tavsiyeler dipnotta belirtilmiştir. 12. Vezni kusurlu olan mısralarda herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

- Ş. 25
R. 40
- 1- Çünkü Mi'râc itdi Şâh-ı Enbiyâ
Büsbütün azdı gürûh-ı eşkiyâ
- 2- Arttı inkâr u cefâ vü şer ü şûr
Her biri oldu birer kelb-i 'aķûr
- 3- Cümlesi toplandı Dâru'n-Nedve'ye
Başladı her bir şakî bir hîleye
- 4- Girdiler "naħnu vecednâ"⁵ işrine
Düşdiler maħv-ı nübüvvet fikrine
- 5- Şöyle oldu 'aķıbet tedbîrleri
Gice şeb-hûn ideler Peyğam-ber'i
- 6- Gireler birden o devlet-hâneye
Hep ihânet ideler cânâneye
- 7- Vaħy-i Haķ'la geldi Cibrîl-i Emîn
Dir ki yâ maħbûb-ı Rabbü'l-'Âlemîn
- 8- İttifâķ itdi şanâdîd gizlice
Hicret itmek vâcib oldu bu gice
- 9- Böyledir emr-i Hudâvend-i Celîl
Kaķ Medîne şehrine git yâ Hâlîl
- Ş. 26
10- Bu gice gör ki nedir esrâr-ı Haķ
Gör ki n'eyler düşmeni Rabbü'l-Felaķ

⁵ Biz bulduk. ("Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin.' denildiğinde onlar, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.' derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı (Mâide, 5/104)?" ayetine telmih yapılmıştır.)

- 11- Faḥr-ı 'Ālem söyledi aḥbābına
Cümlesi tırdı tevekkül bābına
- 12- Şardı düşmen ḥāne-i Peyğam-ber'i
Katle ḥāzır oldılar o⁶ Server'i
- 13- Deḥşete düşdi zemīn ü āsmān
Ḥayrete vardı bütün⁷ rūḥāniyān
- 14- Yerde gökde ağladı her bir melek
Ditredi bu vaq'adan 'arş u felek
- 15- Geldi Cebrā'ıl ü Mikā'ıl hemān
Hem berāber nice yüz biñ ḳudsiyān
- 16- Muntazır tırmışdı Faḥru'l-Mürselīn
Ki ne fermān eyler Allāhü'l-Mu'in
- 17- Ḥaḳ Te'ālā emr ü fermān eyledi
Çıḳ Ḥabīb'im ḳorḳma düşmeden didi
- 18- Ḥāne-i 'izzetde ḳaldı Murtażā
İbn-i 'amm-i Muştafā kān-ı rızā
- 19- Aldı Peyğam-ber Ebū Bekr'i refiḳ
Yār-ı Ğār-ı Aḥmedī pīr-i şefiḳ⁸
- 20- Bir avuç toprak şaçup düşmānına
İttibā 'itdi Ḥudā fermānına
- 21- Ḥvāba vardı o⁹ gürūh-ı müfsidīn
Çıḳdı devlet-ḥāneden o māh-ı dīn¹⁰

⁶ o: ol R.

⁷ bütün: o dem R.

⁸ pīr-i şefiḳ: pīr-i 'atıḳ R.

⁹ o: ol R.

¹⁰ o māh-ı dīn: sultān-ı dīn R.

- 22- Terk iderken Ka‘be‘yi Sultān-ı Dīn
Şöyle maḥzūnāne itmişdi enīn¹¹
- 23- Ey mu‘azzam beyt-i Sübhān el-vedā‘
Kıble-i erbāb-ı imān el-vedā‘
- 24- İtmese düşmān-i dīn cevri ü cefā
Hiç seni terk eylemezdi Muştāfā
- 25- Gerçi şüretde seni terk itmişim
Şanma ki ma‘nāda senden geçmişim
- 26- Cilve-i taqdīr-i Hāḡ itdi zuhūr
Eylerim biñ derd ile senden ‘ubūr
- 27- Bir muvaḡḡat cilvedir bu iftirāk
Kālbimi yaḡmaḡdadır lākin firāk
- 28- Kıble-gāhımsıñ benim aşhābımuñ
Ümmet-i merḡūmemeñ aḡbābımuñ
- 29- Ümmetim terk eylemez ašlā seni
Cümlesi taqdīs ider sende beni
- Ş. 27 30- Hep gelüp bir bir iderlerken ṭavāf
Titreşür karşıñda anlar şāf şāf
- 31- Anlara cennet olur ḡavliñ seniñ
Ümmetim ‘āşıḡlarıdır Ka‘beniñ
- 32- Dört cidārıñ anlara ḡaşr-ı cinān
Sende Mī‘rāc eyler ancak ‘arīfān
- 33- Ey muḡaddes Ka‘be ey Beytu’llāh
Titriyor¹² göñlüm saña bī-iştibāh

¹¹ 22-33. beyitler R. nüshasında sayfanın sol derkenarında yer almaktadır.

¹² titriyor: ditriyor R.

<Birinci Kaşide>

Kaşide-i Ka'be-i Mu'azzama Şerafeha'llâh ilâ Yevmi'l-
Kıyâmeti¹³

<Vezin: Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün>

- 1- Ey sarây-ı lâ-mekânî kıble-i erbâb-ı dîn
Ey maķâm-ı nûr-ı tevhîd-i ķulûb-ı 'ârifîn
- 2- Sırr-ı vahdet sendedir beyt-i Hudâ'sıñ tâ ezel
Sende ķurmuş taķtını maķbûb-ı aşķâb-ı yakın
- 3- Ehl-i şüret hey'et-i maķşûsañı görmekdedir
Ehl-i ma'nâya tecellî senden eyler ol Mu'în
- 4- Görmede ehl-i başîret nûr-ı feyz-â-feyzîñi
Dört cidârıñ anlara olmuş nişân-gâh-ı metîn
- 5- Dest-i Haķķ'a mazhar olmuşdur süveydâ-yı hâcer
Ol sebebden pûş iderler teşnegân-ı tâ'ifîn
- 6- Sen harem-gaķ-ı ilâhîsiñ eyâ beyt-i 'atîķ
Haķ saña beyhûde mi beytim diyüp eyler yemîn
- 7- Söylesem mâ-fi'z-zamîri eylesem şerħ ü beyân
Küfrüme ya ķatlime fetvâ virirler câhilîn
- Ş. 28 8- Maķz-ı imânımdan eyler o zamîrim inķişâf
Perde-i şürettedir Allâh-ı Rabbü'l-'Âlemîn
- 9- Sendeki esrâr-ı Haķ'dır bâĝ-ı cennetden merâm
Kim inanmazsa gözetsün maķşeri bî-ân u îñ
- 10- Vaķfeyi fikr eyle ki lebbeyk nedir ihrâm nedir
Haķ 'abeşle iştiĝâl itmez ey ihvân-ı güzîn

¹³ R. nüshasında bu kasidenin "Kaşide-i Ka'be" ve sonraki kasidenin de "Kaşide-i Hâcer-i Esved" şeklinde sadece başlığı bulunmaktadır.

- 11- Perdeyi hark ile gör ki Ka'be-i vahdet nedir
Añla şüretden ma'nâyı gör nedir haqka'l-yakın
- 12- Çün yedu'llâhi'l-'ulâdan bî'at itdim Fevziyâ
Şâhid olsun 'ahdime her dem semâvât u zemîn

<İkinci Kaşide>

Kaşide-i Hacer-i Es'ad-ı Şerif

<Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün>

- 1- Söyle ey seng-i mu'allâ dest-i kudret sende mi
Ey mu'ammâ-yı ilâhî sırr-ı vahdet sende mi
- 2- Bir siyâh taş zann ider 'âlem seni şüretde hep
Sende ma'nâ var berât-ı Rabb-ı 'izzet sende mi
- 3- Gerçi 'ahdim var idi rûz-ı ezel itdim belî
Tâzelendi o harâret dest-i bî'at sende mi
- 4- Ben seni bûs eyledikçe zevk-yâb olmakda dil
Di benimde Rabb'ımıñ beyninde nisbet sende mi
- Ş. 29 5- Bu ne nisbetdir ki senden almış erbâb-ı kulüb
Emr-i "kün"¹⁴ icâbına mebnâ-yı fıtrat sende mi
- 6- Ehl-i şüret şüretiñden aldanur taşdır deyü
'Ârife yüz gösteren ma'nâ-yı hayret sende mi
- 7- Söyle söyle sırrıma sırrıñdan itsün in'ikâs
Feyz-i mañbûb-ı haqîkî nûr-ı hullet sende mi
- 8- Şübhe itmem 'ahd u mîşâkım kitâbı sendedir
Cürmümi işbât iden tûmâr-ı vahşet sende mi

¹⁴ Ol. (Bakara, 2/117.; Âl-i İmrân, 3/47., 59; En'âm, 6/73.; Nahl, 16/40.; Meryem, 19/35.; Yâsîn, 36/82.; Mü'min, 40/68)

- 9- Ben ki tecdîd eyledim “kālū belā”¹⁵ ikrârını
Ey süveydâ-yı rubûbiyet şehâdet sende mi
- 10- Şâhid ol ikrârımı ‘arz it Cenâb-ı Akdes’e
Mağşere vardıkda şor Fevzî-i nikbet sende mi

<Meşnevîye Devâm>

- 34- Mekke’den çıktıkda Şâh-ı Enbiyâ
Hem berâber tâc-ı Faḥr-ı Evliyâ
- 35- Tutdı şahrâ yolını ol şems ü mâh
Düşdi aşhâb içre hicr ü âh u vâh
- 36- Girdiler ğâr-ı şerîfe o¹⁶ gice
Dürlü miñnetle iki kadri yüce
- 37- Yolda Şiddîk gâh¹⁷ giderdi sağına
Gâh öñe gâh arķaya gâh şolına
- 38- Her cihetden hıfz için Peyğam-ber’i
Sa’y iderdi o şadâķat serveri
- R. 41 39- Gice vakti yol belürsüz tağ u taş
Arķadan düşmân-ı dîn eyler şavaş
- 40- Gâhî¹⁸ gâhî arķalardı reh-beri
Ġâ’ib olsun tâ mübârek izleri
- 41- Geldiler ğâr ağızına bunlar hemân
Ḥazret-i Şiddîk ile Faḥr-ı Cihân

¹⁵ Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? Onlar da Evet buna şahit olduk, dediler (A’râf, 7/172).

¹⁶ o: ol R.

¹⁷ gâh: gâ R.

¹⁸ gâhî: gâh R.

- Ş. 30 42- Bir mağāradır görürler kōrkulu
İçerüsi ḥayye vü ‘aḳreb dolu¹⁹
- 43- Gördi ḥayvānlar iki sultānı çün
Yol virüp gizlendiler anlar bütün
- 44- Girdiler ġār içre bā-‘izz ü şeref
Geldi hātifden nidā-yı “lā-teḥaf”²⁰
- 45- Arḳadan düşmān-ı be-encām-ı dīn
İçlerinde hem de şeytān-ı la‘īn
- 46- Cümlesi birden uyandı çarçabuk
Gördiler gitmiş Peyām-ber kimse yok
- 47- Dir ki şeytān bu ne ḥāldir bilmedim
Müddet-i ‘ömrümde uyku görmedim
- 48- Şimdi uykudan uyanmaz cān u ten
Gitdi eyvāḥ çāre yok gitdi giden
- 49- Bu ne ġafletdir giriftār cümlemiz
Kalkıñ ey ġāfil gürūḥ ta‘kībe tiz
- 50- Öñlerinde tırdı şeytān-ı rezil
İzlerince gıtdiler ḳavm-i ḥacil
- 51- O gice ḳavm-i şerīr-i bī-ḥayā
Buldılar ġār-ı şerīfi eşḳıyā
- 52- Çıkdılar ġār üzre murdārlar hemān
Bir gügercin uçdı ordan²¹ nā-gehān
- 53- Baḳdılar ġār ağızına ehl-i nifāḳ
Bir yuva bir ḳaç yumurḫa var şıcaḳ

¹⁹ dolu: tolu R.

²⁰ Korkma. (Tāhā, 20/21, 67.; Neml, 27/10.; Kasas, 28/25, 31...)

²¹ ordan: ol dem R.

- 54- Bir örümcek ağ kurup itmiş tamâm
Hem dikenler kaplamış bî-intizâm
- 55- Didiler yokdur bu yerde Muştafâ
Başka bir yerde o itmiş ihtifâ
- 56- Tırdı ısrâr itdi şeytân-ı şerîr
Siz giriñ aldanmayiñ bu hâle dir
- 57- Burda muṭlak fırsatı terk²² itmeyiñ
Boş yere hiç dönmeyiñ hem gitmeyiñ
- 58- İhtilâf itdi ‘adûlar zümresi
Levm idüp şeytâna döndi cümlesi
- 59- Hâzret-i Şiddîk-ı pîr-i muḥterem
Bu vukû‘âtdan çekerdî hüzñ ü ğam
- 60- Faḥr-ı ‘Âlem dir ki ey ḥayru’l-ümem
Bu nedendir sendeki hüzñ ü elem
- 61- Hâzret-i Şiddîk dir ey cân u ciger
Ğam degil biñlerce Şiddîk gitse ger
- Ş. 31 62- Ger ḥarâb olsa cihân yokdur keder
Sen giderseñ dîn dünyâ hep gider
- 63- Dir ki “lâ-taḥzen”²³ Resûlu’llâh aña
Sen elem çekme ḥalel gelmez baña
- 64- Bu vukû‘âtdan bize gelmez melâl
Böyledir taḳdîr-i Rabb-ı Zü’l-Celâl
- 65- Var bu işlerde Ḥudâ’nıñ cilvesi
Ḥıfz ider zât-ı ecell ü aḳdesi²⁴

²² terk: fevt R.

²³ Üzülme. (Tevbe, 9/40.)

²⁴ ecell ü aḳdes: ecell aḳdes R.

- 66- Biz bugün Allāh'a mihmān olmuşuz
Şüretā bu yerde pinhān olmuşuz
- R. 42 67- Hāq Te'ālā setr ider mihmānını
Hiç sevindirmez Hudā düşmānını
- 68- "Lī ma'allāh"²⁵ tahtına sultān benim
Cümle müşkil derdlere dermān benim
- 69- Derd nedir dermān ki mevcüddur bu dem
Gelse de düşmen şakin sen çekme ğam
- 70- Böyle biñlerce 'adūdan yok zarar
Bağ bu yandan hep güşāde baħr u ber
- 71- Söyleşürken bu sözi anlar hemīn
Def' olup gitdi gürūh-ı hāsīrīn
- 72- Uyķuya vardı Cenāb-ı Muşafā
Bekledi Şiddīk-ı pīr-i bā-şafā
- 73- Baķdı var bir çok delikler āşikār
Bir delikden gördi bir ħayye baķar
- 74- O yılandan hıfz için Peyğam-ber'i
Hırķasıyla örtti ol menfezleri²⁶
- 75- Bir açık yer kaldı parça yetmedi
Baş çıkardı ħayye ordan gitmedi
- 76- Bu yeri örtti ayaĝıyla hemān
Kaldı maħbūs orda o müdhiş yılan

²⁵ Benim Allah ile... (Tasavvufî kaynaklarda yer alan "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir (Aclūnî 1351: II/173-174)." meâlindeki sözden iktibas edilmiştir.)

²⁶ menfezleri: menfesleri R. (Kelime Ş. nüshasında ilk önce "menfes" şeklinde yazılmış sonra da sayfanın sol derkenarında "menfez" şeklinde düzeltilmiştir.)

- 77- Çünkü bir yer bulmadı çıkmaklığa
Başladı hayye o dem küstâhlığa
- 78- Gerçi ki ekl eyledi hayye anı
O fedâ itmişdi tatlı cānını
- 79- Cānını terk eyleyen cānān için
Ġam çeker mi zaḥme-i dūşmān için
- 80- Dişledikçe hayye ḥāk-i pāyini
Zıkr iderdi dā'imā Sübhān'ını
- 81- Hiç kedersiz eyledi 'azm u şebāt
'Ākıbet bildi Resūl-i kā'ināt
- Ş. 32 82- Dir Resūlu'llāh nedir ey Yār-ı Ġār
Muḫtaribsiñ sende bir zaḥmet mi var
- 83- Gerçi dünyādan degildir zaḥmetiñ
Terk-i dāreyn terk-i cāndır himmetiñ
- 84- Yoksa²⁷ bir ḥālet mi var sende 'aceb
Rū-nümādır vech-i pākiñden²⁸ ta 'ab
- 85- Söyle ey Şiddīk-ı sultān-ı ümem
Söyle ey şeyḫ-i şefīk-i muḫterem
- 86- Söyledi ol-demde Şiddīk-ı faḫīm
Zaḥmetim bir ḥayyedendir yā Kerīm
- 87- Ḥāk-pāyiñde seniñ nūr-ı Ḥudā
Varımı hem cānımı kıldım fedā
- 88- Şimdi Allāh ü Resūlu'llāh var
Başka varım yok eyā refref-süvār

²⁷ yoksa: lık R.

²⁸ pākiñden: pākiñde R.

- 89- Zahmet irse zāt-ı pākiñden yaña
Ol nefes zindān olur dūnyā baña
- 90- Žāyi‘ olsa bir tūyūñ ey cān-ı cān
Maħv olur ol dem zemīn ü āsmān
- 91- Senden artık yok muħabbetlü baña
Māsiva‘llāh bir yaña sen bir yaña
- 92- Gerçi zāhir her ‘avālim perdede
Sensiñ ancaħ māsivāñ²⁹ yok ortada
- 93- Bir keder gelse saña yā seyyidī
Görmeye ‘ālem ħuzūr-ı sermedī
- 94- Mevki‘-i müşkilde kaldım yā Ĥabīb
İztrāb virdi bu aħvāl-i ġarīb
- R. 43 95- Taşradan düşmāñ-ı dīn itdi hücüm
Burda var bir ħayye-i zātü’s-semüm
- 96- Korkarım kaşd eyleye sultānıma
Ol sebebden zaħmet irdi cānıma³⁰
- 97- Ĥazret’iñden men‘ için ol ħayyeyi
Sa‘y idüp muħkemledim her ġuşeyi
- 98- Şimdi bir yer buldı ol ħayye hemīn
Taşra çıkmāħ ister ey nūru‘l-mübīn
- 99- Gerçi men‘ itdim ayağımla anı
Lākin³¹ ekle başladı şimdi beni
- 100- Ger ayağım çeksem ordan yā Resūl
Yol bulur çıkmāklıġa mār-ı fużūl

²⁹ māsivāñ: māsivā R.

³⁰ cānıma: ħānıma R.

³¹ lākin: līk R.

- Ş. 33
- 101- Belki zat-ı pâkiñe bir kaşd ide
Koy bu yolda yâ Resûl cânım gide
- 102- Faḥr-ı ‘Âlem emr idüb çekdi kâdem
Bağdı bir ejder gibi ḥayye o dem
- 103- Gördi kanlar içre Yâr-ı Ğâr’ını
Yaraya vaz’ itdi ağzı bārını
- 104- Kalmadı ol-demde³² zaḥmetden nişân
Buldı rāḥat bir nefesde cism ü cân
- 105- Ḥayyeye döndi Resûl-i dü-cihân
Dir niçün küstâḥlık itdin ey yılan
- 106- Bu ne zaḥmetdir ki viridiñ döstuma
Bî-edeblikle gelirsîñ üstüme
- 107- Git çekil itme eziyyet bizlere
Sen qarışma o denî dînsizlere
- 108- Yardım itmek mi dilersîñ anlara
Kâfir ü münkirlere bed-cânlara
- 109- Bir feşâḥatle lisâna geldi mâr
Ḥâk-pâye yüz sürüp itdi qarâr
- 110- Yâ Resûlu’llâh didi ‘afv eyle sen
‘Âşık u müştâkıñım şûride ben
- 111- Çok zamândır beklerim bu maḥzeni³³
Dâ’imâ ârzûlarım görmek seni
- 112- Yalıñız insân degil müştâk saña
Her ‘avâlim bendedir öñden şoña

³² ol-demde: ol demde R.

³³ maḥzeni: maḥzeni R.

- 113- Ben işitdim nām-ı pākiñ evvelā
‘Aşk-ı sūzāniñda oldum mübtelā
- 114- Ol zamāndan şakladım cānım gibi
Hubbuñı göñlümde imānım gibi
- 115- Çünkü duydum³⁴ zāt-ı pāk-i Hazret’i
Cān u dilden arzū itdim vuşlatı
- 116- Tuymuşum ben çok zamān aqdemleri
Ki müşerref kılasıñ bu yerleri
- 117- Yār-ı Ğār gele bu yerde bir zamān
Olasıñ mihmān-ı Rabb-ı Müste‘ān
- 118- Ol sebebden burda pinhān olmuşum
‘Aşk-ı dil-süz gele biryān olmuşum
- 119- Hamdü li’llāh ki Hudā-yı lā-yezāl
‘Ömrüme vüs‘at virüp buldum vişāl
- 120- Sen ki geldiñ yā Resūlu’llāh hemān
Bir güneş toğdı bu ğāra nā-gehān
- 121- Mest olup kaldım o ānda ‘aşkla
Ditredi cismimde cānım şevkle
- Ş. 34 122- Atmışım bir gūşeye öz cānımı
Gizlice seyrān için cānānımı
- R. 44 123- Yār-ı Ğār’iñ hıfz için benden seni
Her cihetden men‘ ü setr itdi beni
- 124- Her nere gitsem kapatdı rāhımı
Hıfz idüp benden o şāh-en-şāhımı
- 125- Her yeri bir bir tolaşdım yā Resūl
Hazret-i Şiddik baña virmezdi yol

³⁴ duydum: tuydum R.

- 126- ‘Âkıbet bu yerde bulmuşdum şafâ
Gül cemâliñ seyr idüp yâ Muşafâ
- 127- Koymadı ğayûr Şiddîk burda da
Hâk-pây-ile bıraĝdı perdede
- 128- Çün cüdâ kıldı cemâliñden beni
Bî’z-zarûre ben de incitdim anı
- 129- Cürmümi ‘afv eylesün kân-ı edeb
Olmaz ‘âşıklarda sultân-ı edeb
- 130- Kâpladı ħubbuñ seniñ a‘şâbımı
Yaĝdı ‘aşkıñ cümle-i âdâbımı
- 131- Ol sebebdendir ezâ itdim aña
Kıl şefâ‘at ilticâ itdim saña
- 132- Gördiler ol derdmendiñ hâlini
Bildiler hem zübde-i âmâlini
- 133- ‘Özrini maĝbûl görüp³⁵ ‘afv itdiler
Burda bir kaç gün oturdu yatdılar
- 134- Geçdi bir kaç gün bu hâl üzre zamân
Mekke kavmi gezdiler rûz u şebân
- 135- Bulmaz oldılar Cenâb-ı Aĝmed’i
Hâĝ anı düşmenlerinden gizledi
- 136- Sellimû şallû ‘alâ nûri’l-mübîn
‘Azzimû âlen ve şahben ecma‘in³⁶

³⁵ görüp: tutup R.

³⁶ Mübînin -Hz. Muhammed’in- nuru üzerine salât ve selâm getirin. Ailesine ve sahabelerine tazim eyleyin. // Beyit R. nüshasında sayfanın sol derkenarında yer almaktadır.

<Üçüncü Kaşide>

Kaşide-i Ğar-ı Şerif³⁷

<Vezin: Mefā'ılün Mefā'ılün Mefā'ılün Mefā'ılün>

- Ş. 35
- 1- Hābīb-i Kibriyā'nın ihtifā-gāhı cebel sen mi
Cibāl-i digere 'ulviyet eylersin ki andan mı
 - 2- Saña nerden 'urūc itdi o şāh-i sidre-i "levlāk"³⁸
Bu dehşetli cebelden mürtefi' yalçın kıayadan mı
 - 3- Aña sen ser-fürü itdiñ mi teşrif itdiği demde
Ne dürlü eyledi teşrif zemīn veyā semādan mı
 - 4- Niçün zīr ü zeber itmezdiñ ol küffār-ı bed-kārı
Neden sen ictināb itdiñ Hābīb-i Kibriyā'dan mı
 - 5- Bu tağlar cümle mevcūd mı o demde yoksa yok
muydu
Neden düşmāna yol virdi kazāyā-yı Hūdā'dan mı
 - 6- Ne müddet burda mihmān eylediñ Faħr-ı Cihān'ı sen
Aña nerden ta'ām indī 'aceb 'arş-ı 'ulādan mı
 - 7- Seniñ bu ka'r-ı senginiñ anı cāndan mı şağlardı
Bu kıdsiyyet bu nisbet hep o şāh-ı istifādan mı
 - 8- Kūlūb-ı eşkiyādan taşların yumşaklığı zāhir
Yarılmış bu kıatı taşlar o Server'den hayādan mı
 - 9- Bu aħcār-ı siyāh-fāmıñ o dehşetden mi maħzūndur
Bu mağmūmluk saña tuğyān-füzūn-ı eşkiyādan mı
 - 10- Gelüp Fevzī saña yüzler sürüp ağlar muqaddes ğār
Muħabbetden mi bilmem yoksa ki nefis ü hevādan mı

³⁷ R. nüshasında bu kasidenin sadece başlığı bulunmaktadır.

³⁸ Sen olmasaydın... (Kaynaklarda hadis olup olmadığı tartışılan "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım (Aclūnī 1351: II/164)." meālindeki sözden iktibas edilmiştir.)

<Meşnevîye Devâm>

- 137- Ğârda oldukça Resûl-i Kâ'inât
Orda gizlendikçe mâh-ı mümkünât
- 138- Var idi Şiddîk'in oğlu bir şerîf
İsmi 'Abdu'llâh idi zât-ı münîf
- 139- Su getürmek 'adeti idi Hâzret'e
Böyle her gün hîdmetiydi Hâzret'e
- Ş. 36 140- Geldi üç gün soñra bu nâzlı civân
Dir ki kalmuşdır Kureyşiler hemân
- 141- Deşt ü şahrâ gezdiler rûz u leyâl
'Âkıbet kaldı denîler bî-mecâl
- 142- Söyledi Şiddîk-ı Ekber oğlına
Tâ iki hayvân³⁹ getürsün kendine
- 143- Nâkalar geldikde bindiler o dem⁴⁰
Çıkdı ğârdan ol zamân şâh-ı ümem⁴¹
- 144- Var idi hem 'Âmir adlu bir kişi
Hâzret'e hîdmet idi anî işi
- 145- Buldılar hem⁴² bir 'Arab yol göstere
Hâzret-i Şiddîk ile Peyğam-ber'e
- 146- Çıkdılar yoldan giderlerken nihân
Gördiler düşmen belürdi nâ-gehân
- 147- O Sürâka adlu bir merd-i seçi'
Şöyle sür'atle gelürdi pek feci'

³⁹ hayvân: üstür R.⁴⁰ o dem: hemîn R.⁴¹ şâh-ı ümem: sultân-ı dîn R.⁴² hem: himmet R.

- 148- Şanki başmazdı Sürâka yerlere
Pek koşardı kaşd için Peyğam-ber'e
- 149- Gördi çün bu hâleti Sultân-ı Dîn
Kurtuluş yokdur didi Şiddîk hemîn
- 150- Geldi Cibrîl Hâzret'e virdi selâm
Gördi şâd oldu o dem Fahru'l-Enâm
- 151- Dir musahhârdır ahlî yerler saña
Ki Sürâka gelmeye senden yaña
- 152- Emr iderseñ yerlere ihsân ider
Bu 'adûdan hiç size gelmez keder
- R. 45 153- Çün Sürâka pek yakın geldi o dem
Bir du'â itdi Resûl-i muhterem
- 154- Tüt didi o demde tütü⁴³ pâyini
Dir Sürâka yâ Resûl kırtar beni
- 155- Bir zarar irmez saña benden yaña
And ider ki ben zarar itmem saña
- 156- Çünki kırtardı Resûlu'llâh anı
Kaşda yeltendi nebîler fâhrını
- 157- Tütü yer şalvirmedi ol-dem hemân
Ol Sürâka eyledi âh u fiğân
- 158- Merhâmet itdi Resûlu'llâh aña
Kalkdı kaşd itdi o Server'den yaña
- 159- Bu sefer tütü yine yer şalmadı
Hem-dağı tâb ü tüvânı kalmadı
- Ş. 37 160- Çün yedi def'a ider hamle hücum
Her birinde yer tütardı bi'l-'umûm

⁴³ o demde tütü: yer tütü ol dem R.

- 161- Çünkü gördi Hâzret'e bulmaz zafer
Dir beni kırtar saña virmem keder
- 162- Ger beni kırtarsa dildâr-ı Kureyş
Hep dönerler burda küffâr-ı Kureyş
- 163- Hiç zarar virmez aña kavm-i 'adû
Sizleri görmez Kureyş-i kîne-cû
- 164- Anları iğfâl idüp teskîn idem
Şerlerinden Hâzret'i te'mîn idem
- 165- Çünkü kırtuldu Sürâka ol zamân
Döndi küffârdan yaña ol dem hemân
- 166- Çün şanâdîd-i Kureyş gördi anı
Sordular ki Muşafâ nerde hani
- 167- Dir ki yokdur görmedim ben anları
Çok zamândır gezmişim bu yerleri
- 168- Deşt ü şahrâ gezmeyiñ beyhûde siz
Bu taraftan gelmemişler şübhesiz
- 169- İttifākâ döndiler düşmân-ı dîn
Şâh-ı kevneyn oldu anlardan emîn
- 170- Çünkü sultân-ı Kureyş buldı zafer
Cidde râhından ider seyr ü sefer
- 171- Böyle böyle çok zamânlar rûz u şeb
Deşt ü şahrâdan geçüp çekdi ta'ab
- 172- Çekdiler yollarda dürlü zahmeti
Hâzret-i Aḥmed'le Şiddîk Hâzreti
- 173- Gice gündüz sa'y idüp şems ü kamer
'Âkıbet nûru'l-bilâda irdiler

- 174- Şaklanup gündüz giderler gicesi
Ol iki kanûn-ı 'aşk dîbâcesi
- 175- Çün Medîne şehrine doğrudular⁴⁴
Cümle halkı orda hâzır buldılar
- 176- Karşu gelmişler meger Peyğam-ber'e
Hem de Şiddîk-ı İmâm-ı Ekber'e
- 177- Burda şol yerde nüzûl itdi hemîn
İsmine dirler Kubâ ey 'âşîkîn
- 178- Anda bir mescid binâ itdi hemân
Cum'a kıldı Hazret-i Fahr-ı Cihân
- 179- Geldiler bir bir o dem ehl-i Kubâ
Didiler hep merhabâ ey merhabâ
- Ş. 38 180- Orda⁴⁵ pek çok mu'cizât itdi zühûr
İsteyen diger kitâblardan oğur
- R. 46 181- Geldiler ehl-i Medîne bi't-tamâm
Cümlesi Peyğam-ber'e virdi selâm
- 182- Bunlar anlardır ki Enşâr-ı 'izâm
Aldılar Peyğam-ber'i bi'l-ihtirâm
- 183- Cümlesi teşrîfini itdi niyâz
Kimseye söz virmedi ol serfirâz
- 184- Dir ki nâkam nerde dursa⁴⁶ nâ-gehân
Ol yerde mihmân olam ben bî-gümân
- 185- Çünkü tıydu bu kelâmı ehl-i dîn
Her biri itdi tedârikler hemîn

⁴⁴ doğrudular: toğrudular R.

⁴⁵ orda: burda R.

⁴⁶ dursa: tursa R.

- 186- Her kapuya arpa hürmâ⁴⁷ koydılar
Cümlesi hâzır müheyyâ oldılar
- 187- Bir kapuda tırdı ol hayvân⁴⁸ hemân
Anda bir şey yok idi bî-în ü ân
- 188- Bu meger şol bir kapudur ki ahu
Bu kapuyı hoş bilürsün sen-dahu
- 189- Bu Ebū Eyyüb el-Enşārî idi
Fahır-ı ‘Âlem anda teşrîf eyledi
- 190- Burda tafşil itmedim ey nükte-dâr
Hep bilürsün anları sen âşikâr
- 191- Çün temekkün eyledi Fahır-ı Cihân
Bil Medîne nûra ğarķ oldu hemân
- 192- Çün yedi yıl geçdi hicretten dühür
Feth-i Mekke vak’ası itdi zühür
- 193- Çok ğazâlar çok fütühât eyledi
Anları tafşile vüs‘um yetmedi
- 194- Var tevârîhden şemâ’ilden oku
Bunlarıñ tafşilini öğren⁴⁹ kamu
- 195- Çün Medîne şehrine toĝdı kamer
Nûra ğarķ oldu semâ’ vü⁵⁰ baħr u ber
- 196- Burda on üç yıl sürüp aħkâm-ı dîn
İrtihâl itdi o Ğayru’l-Mürselîn
- 197- Altmış üç yaşında o Fahır-ı Cihân
İrtihâl itdi cihândan bil hemân

⁴⁷ Kelimenin doğrusu “hürmâ” şeklindedir.

⁴⁸ hayvân: üstür R.

⁴⁹ Kelimenin doğrusu “ögreñ” şeklindedir.

⁵⁰ semâ’ vü: bütün hep R.

- 198- ‘Arz-ı sābık vechle var bir ricā
Eylerim erbāb-ı ‘afva ilticā
- 199- Bu vekāyi ‘gerçi ma‘lūm-ı enām
Hep bilür bu mebħaşı ħāş u ‘avām
- Ş. 39 200- Hem de tafşil üzre tārīhler keşir
Bilmeyen yokdur budur zann-ı kaşir
- 201- Böyle icāb itdi ben de söyledim
İhtişārca vaq‘ayı nazm eyledim
- 202- Geldi nevbet ħilye-i Peyğam-ber’e
İlticā itdim o ‘ālī Server’e
- 203- Luṭf idüp imdād iderse o bize
Söyleyim bir nebzecek ben de size
- 204- Bir tevessülden ‘ibāretdir merām
Hep du‘ā itsün baña ħāş u ‘avām
- 205- Bakmasun naqşânıma ehl-i kemāl
Bu maqāmda itmesünler kıl u qāl
- 206- Bir du‘ā itsün baña Allāh için
Rūḥ-ı a‘lā-yı Ḥabību’llāh için
- 207- Sellimū şallū ‘alā nūri’l-mübīn
‘Azzimū ālen ve şahben ecma‘ın⁵¹

⁵¹ Mübînin -Hz. Muhammed’in- nuru üzerine salât ve selâm getirin. Ailesine ve sahabelerine tazim eyleyin. // Bu beyitten sonra R. nüshasında, müellifin “Mir’atü’ş-Şühūd” adlı eserine dâhil edileceği sayfanın sol derkenarında belirtilen 17 beyitlik “‘Arz-ı Hâcât” başlıklı ve 7 beyitlik “Kaşide-i İstimdâdiyye” başlıklı iki kasîde yer almaktadır.

<Birinci Muḥammes>

Medîne-i Tâhire'ye

<Vezin: Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün>

Ş. 40

- 1- Ey belde-i kudsi-binâ' ey şehr-i firdevs-âşinâ
Olsun bütün kurbân saña Şevr ü Hirâ Mekke Minâ
Ey şehr-i sultânu'l-kurâ kadriñ seniñ pek mu'tenâ
Konmuş saña Ḥayru'l-Verâ Allâh'a çok ḥamd ü şenâ
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i kudsi-binâ
- 2- Ḥakk'ın büyük bir Server'i mü'minleriñ Peyğam-
ber'i
Râh-ı hidâyet rehberi o enbiyânıñ mihteri
Teşrif idüp geldi saña çünki sen olduñ müştəri
Âğuşuñı açdıñ aña olduñ anıñ mihmân-beri
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i kudsi-binâ
- 3- O gün ki geldi Muşafâ şâh-ı serir-i ıstifâ
Kubâ'ya kondı pür-şafâ kulûba baḥş itdi şifâ
Mü'minlere gelgi sürür münâfık itdi ihtifâ
Ḥavl-i Medîne töldi nûr şâd oldılar ehl-i vefâ
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i kudsi-binâ
- 4- Çarşu pazar ber-zevķ-i tām ehl-i Medîne pür-ḥırâm
Geldi muhâcirler tamâm Enşâr iderdi ihtirâm
Koşdı Kubâ'ya merd ü zen leyl ü nehârda ber-
devâm
Memnûn olurdu cümleden Peyğam-ber-i 'âlî-maḳâm
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i kudsi-binâ
- 5- O zât-ı pāk-i mu'teber çünki saña kıldı sefer
Geldi sürür gitdi keder gördi gözüñ ne cilveler
O gün ne muḥlu gün idi oldı o dem neler neler
Cennetde bir düğün idi ḥâdimleri şems ü kamer
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i kudsi-binâ

- Ş. 41 6- Faḫr-ı Risālet sendedir nūr-ı hidāyet sendedir
Mekke saña bir bendedir çünkü imāmet sendedir
Gökler seniñ fermān-beriñ şems-i risālet sendedir
Fevzī seniñ bir kemteriñ mihr-i siyādet sendedir
Devlet seniñ 'izzet seniñ ey belde-i ḳudsī-binā

<Birinci Nazm>

Nazmu Li'l-Medīne

<Vezin: Mefā'ılün Mefā'ılün Mefā'ılün Fe'ülün>

- 1- 'Aceb bir kez daha görsem mi şehr-i pür-şafāyı
Dil-i ḫaste ulur mı feyz-i pākiñden şifāyı
- 2- Neye beñzerdi ḫālim neş'e-yāb olduḳda göñlüm
Görürsem ḳubbe-i vuşlat-sarāy-ı Muştafā'yı

<Birinci Müfred>

Müfred

<Vezin: Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün>

- 1- Kūy-ı cānānım ḫayāliyle göñül mestānedir
Şafḫa-i ḳalbim bugün cennet degildir ya nedir

<İkinci Müfred>

Müfred

<Vezin: Mefā'ılün Mefā'ılün Mefā'ılün Mefā'ılün>

- 1- Görünse ḳubbe-i ḫaḫrā açılsa dāde-i 'irfān
N'olur gösterse envār-ı şümûsuñ şu'le-i imān

<Birinci Kıt'a>

Kıt'a

<Vezin: Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün>

- Ş. 42
- 1- Gehî bülbül gibi nālân idim bir gönceye karşı
Açıldıkda gül-i ra'nâ hemân bir demde lâl oldum
 - 2- Gehî pervâne olmuşum ziyâ-yı şems-i vahdetde
Bugün ol şemse ben müstağrak-ı feyz-i cemâl oldum

<İkinci Kıt'a>

Kıt'a

<Vezin: Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün>

- 1- Girersem hücre-i yâra dirim firkatler elvirdi
Çekilsün perde-i şüret görünsün dil-ber-i ma'nâ
- 2- Şanurdum büsbütün cânım yanar efğânım artardı
Meger vuşlatda bî-tâb olmamak mümkün degil cânâ

< Üçüncü Kıt'a / Birinci Kıt'a-i Kebîre >

Medîne'de

<Vezin: Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün >

- 1- İstiyorum 'arz-ı merâm eyleyim
Bilmiyorum lafza gelür bir merâm
- 2- Söylüyorum gerçi biraz n'eyleyim
Bulmuyorum bunda şifâ iltiyâm

- 3- Añlayamam bende ne var ben neyim
Ben ben isem yokda ne var resm ü nām
- 4- albe gelür keř-i derün itmeyim
İtsem eger dilde de yok intizām
- 5- Sergüzeřtim beyān itmek isterim
Dil söylemez alem yazmaz bu ne hāl⁵²
- 6- alem tutup kāğıd akup başlarım
albim döner fikrim söner yok mecāl⁵³
- 7- Döner döner fikrime söz söylerim
Zev alurum nurlanurum pür-cemāl⁵⁴
- 8- Söylememek belki gerek Fevziyā
Kes sözüñi itme hemān il ü āl

⁵² Beytin vezninde kusur bulunmaktadır.

⁵³ Beytin vezninde kusur bulunmaktadır.

⁵⁴ Beytin vezninde kusur bulunmaktadır.

Orijinal Metin Örnekleri

- ۲۵ -

بعقوبه بو کون بوسفنک قوقوسی کندی
ایوبه دخی صحتک چاغی کورندی

•

(کن) امری همان چونکه کاوب (کان) • بولوشدی
لیلا او زمان قیس ایله بر دمدہ کوروشدی
بو عشق خدا فوزی ایله اوردہ بیایدی
دلخسته سنک دردنه تیماری ایرشدی
دردلی به بو کون دوستنک اوتاغی کورندی

هجرة حبيب رب العالمين عليه سلام الله الملك المنعمين

<p>بوسبتون آزدی کروه اشقیا هر بری اولدی برکلب عقور باشلادی هر بر شقی برحیله به دوشدی لر محو نبوت فکرینه کیجه شبخون ایدلر پیغمبری هپ اهانت ایدلر جانانه به دیرکه یا محبوب رب العالمین هجرة ایتمک واجب اولدی بوکیجه قالق مدینه شهرینه کیت یاخیل</p>	<p>چونکه معراج ایتدی شاه انبیا آردی انکاروجفا وشروشور جه سی طویلاندی دارالدویه به کیتدی لر (نخن وجدنا) اثرنه شویله اولدی عاقبت تدیرلری کیرلر بردن او دولتخانه به وحی حقله کلدی جبریل امین اتفاق ایتدی صناید کیزایجه بو یله در امر خداوند جلیل</p>
---	---

در بیان هجرت حبیب العالمیه علیه السلام
المحبت المعصیه

جزه معراج اینک شاه انبیا
 آتش افکار و جفا و شرور
 جده طریقت دالانده
 کتیبه (محمد و صفی) اثر
 شیده اولدی عاقبت سیرلده
 کیره لرده او دولتخانه
 دهن خده خلق جبریل امیر
 انعامه ایته ضایر کیزی
 بیه در امر خوند جلیل
 بزکی کور که ندر اسرار صده
 فخر عالم سویش احبابه
 صادره دشمه خانه پیغمبر
 دهشت دوشه نبرده آسان
 برده کور که اغدیه هر صفت
 کله جلیل و مینا ای هفانه
 منتظر طور قی فخر الحسینه
 حقیقاً امروزه ایله
 خانه عترت قلده مرفعا
 آلدی پیغمبر ابوبکر رفیعوه
 بر آدوج طوره جلیبه سمانه
 ضراب واردی اول کوره ضعیفه
 مکه دمه حقیقت شاه انبیا
 طریقه صفا برن اولی کرمه
 کتیبه فخر شریف اول کتیبی
 بولده حدیثه کایه در حقیقت
 هر جنبه خطه ای کور پیغمبر

اینک معراج اینک شاه انبیا
 آتش افکار و جفا و شرور
 جده طریقت دالانده
 کتیبه (محمد و صفی) اثر
 شیده اولدی عاقبت سیرلده
 کیره لرده او دولتخانه
 دهن خده خلق جبریل امیر
 انعامه ایته ضایر کیزی
 بیه در امر خوند جلیل
 بزکی کور که ندر اسرار صده
 فخر عالم سویش احبابه
 صادره دشمه خانه پیغمبر
 دهشت دوشه نبرده آسان
 برده کور که اغدیه هر صفت
 کله جلیل و مینا ای هفانه
 منتظر طور قی فخر الحسینه
 حقیقاً امروزه ایله
 خانه عترت قلده مرفعا
 آلدی پیغمبر ابوبکر رفیعوه
 بر آدوج طوره جلیبه سمانه
 ضراب واردی اول کوره ضعیفه
 مکه دمه حقیقت شاه انبیا
 طریقه صفا برن اولی کرمه
 کتیبه فخر شریف اول کتیبی
 بولده حدیثه کایه در حقیقت
 هر جنبه خطه ای کور پیغمبر

اینک معراج اینک شاه انبیا
 آتش افکار و جفا و شرور
 جده طریقت دالانده
 کتیبه (محمد و صفی) اثر
 شیده اولدی عاقبت سیرلده
 کیره لرده او دولتخانه
 دهن خده خلق جبریل امیر
 انعامه ایته ضایر کیزی
 بیه در امر خوند جلیل
 بزکی کور که ندر اسرار صده
 فخر عالم سویش احبابه
 صادره دشمه خانه پیغمبر
 دهشت دوشه نبرده آسان
 برده کور که اغدیه هر صفت
 کله جلیل و مینا ای هفانه
 منتظر طور قی فخر الحسینه
 حقیقاً امروزه ایله
 خانه عترت قلده مرفعا
 آلدی پیغمبر ابوبکر رفیعوه
 بر آدوج طوره جلیبه سمانه
 ضراب واردی اول کوره ضعیفه
 مکه دمه حقیقت شاه انبیا
 طریقه صفا برن اولی کرمه
 کتیبه فخر شریف اول کتیبی
 بولده حدیثه کایه در حقیقت
 هر جنبه خطه ای کور پیغمبر

Sonuç

Bu çalışmayla Türk İslam edebiyatı türlerinden biri olan manzum hicretnâmeler ve bu türün Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'a ait bir örneği üzerinde durulmuştur. Ancak, çalışmanın birinci bölümde hicret kavramının edebiyatımızın farklı dönemlerinde nasıl işlendiğine de kısaca değinilmiştir. Çalışmada, tarihî metinler üzerine yapılan ilmî değerlendirme yöntemi kullanılmış ve söz konusu örneğin transkripsiyonlu metnine de yer verilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarını ve bunlarla ilgili bazı tespitleri ele alınıp sırasına görece şöylece özetlemek mümkündür:

1. Türk İslam edebiyatında çok işlenen konuların başında Hz. Muhammed'in hayat safhaları yer almaktadır. Bu safhalardan birisi de onun siyerinde ve İslam tarihinde çok önemli bir dönüm noktası sayılan hicret hadisesidir. Bu hadise, dinî-tasavvufî kültürle beslenmiş pek çok şair ve müellife ilham kaynağı olmuş; "mevlidler" ve "mi'râcnâmeler" kadar örneği çok olmamakla birlikte "hicretnâmeler" adıyla müstakil bir edebî türün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

2. Hicret konusunun edebiyatımızın farklı dönemlerinde değişik şekillerde ele alındığı görülür. Bu konu, klasik edebiyatımız ile Tanzimat sonrası dönemde bazen "telmih" ve "iktibas" aracı olarak kullanılmış bazen de eserlerin tamamı ya da bir bölümü hâlinde ele alınmıştır. Konunun tasavvuf edebiyatımızdaki işlenişi ise genellikle "manevî hicret" esasına dayanmaktadır. Tanzimat sonrası dönemde, diğer dinî türlerde olduğu gibi hicret konulu şiir ve eserlerin de sayıca azaldığı görülmektedir.

3. Türk İslam edebiyatındaki yegâne müstakil hicretnâme, Süleymân Nahîfî'nin *Hicretü'n-Nebî Aleyhi's-Selâm* adlı mesnevisidir. Bu dinî-edebî türün manzum siyerler içindeki ilk örneğinin *Sîretü'n-Nebî Tercümesi* adıyla 14. yüzyıl şair ve müelliflerinden Erzurumlu Mustafâ Darîr'e ait olduğu, son örneğinin ise Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın *Şümûsu's-Safâ*'sında yer aldığı tespit edilmiştir. Konunun mutasavvıf şairler tarafından da siyer geleneği çerçevesinde ele alındığı görülür. Nitekim,

20. yüzyıl mutasavvıflarından Âşık Molla Rahîm, *Mevlid-i Şerîf* adlı eserinde hicret konusunu hece vezninin imkânlarıyla ayrıntılı olarak anlatmıştır.

4. Manzum hicretnâmelerin klasik olmayan manzum siyerler içinde yazılanları da mevcuttur. Bu hicretnâmelere, Mustafa Âsım Köksal'ın *Peygamberimiz* adlı manzum siyerinde "Peygamberimizin Medine'ye Hicreti" başlığı altında kaleme aldığı 120 beyitlik hicretnâmesi ve Necip Fazıl Kısakürek'in *Esselâm* adlı manzum siyerinde "Hicret, Mağra ve Medine" başlıklarıyla kaleme aldığı hicret konulu şiirleri örnek gösterilebilir.

5. Edebiyatımızda hicretnâme olarak bilinen ancak Hz. Mumammed'in hicreti dışındaki bir göç olayını anlatan eserler de vardır. Zağra müftüsü Hüseyin Râci Efendi'nin *Hicret-nâme* adıyla kaleme aldığı 364 beyitlik mesnevisi bunun en güzel örneğidir.

6. Klasik hicretnâmeler şekil ve muhteva bakımından birbirine oldukça benzemektedir. Bu tür eserlerde müellifler genellikle mesnevi nazım şeklini kullanılmışlar ve hicret olayını detaylı bir biçimde anlatmayı tercih etmişlerdir. Hemen hemen her hicretnâmede Hz. Muhammed'le Hz. Ebû Bekir'in Sevr mağarasındaki yılanla olan muhavereleri, Sürâka'yla olan mücadeleleri ve Hz. Muhammed'in Medîne'ye ulaştığında kalacağı evi devesi vasıtasıyla belirlemesi detaylı olarak nazmedilmiştir. Klasik şiir formatında kaleme alınan son hicretnâme *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn* adıyla Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'a aittir. Aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezniyle yazılan bu 207 beyitlik mesnevîde hicret hadisesi kronolojik olarak anlatılmıştır.

7. Edebiyatımızdaki manzum hicretnâmelerin Hz. Muhammed'e duyulan sonsuz sevginin ve her olaya onun penceresinden bakma çabasının bir sonucu olarak teşekkül ettiği söylenebilir. Mevlidler ve mi'râcnâmeler kadar çok örneği bulunmasa da bu edebî türe ait eserlerin kültür ve medeniyet tarihimizin önemli birer vesikaları olduğu âşikârdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1351), *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs 'Amme's-Tehara Mine'l-Ehâdîs 'Alâ Elsineti'n-Nâs*, Kâhire.
- Akdoğan, Yaşar (trh.) (Haz.), *Ahmedî Dîvânı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3141, Kültür Eserleri 424, www.kulturturizm.gov.tr.
- Algül, Hüseyin (1994), "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, X, 123-125, İstanbul: TDV Yay.
- , (2002), "Kubâ", *DİA*, XXVI, 298-299, İstanbul: TDV Yay.
- Âşık Molla Rahim (1985), *Âşık Molla Rahim'in Eşsiz ve Coşkun Şiirleri*, Konya: Ocak Matbaası.
- Bilkan, Ali Fuat (2011) (Haz.), *Nabi Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Bozkurt, Nebi ve Mustafa Sabri Küçükaşçı (2003a), "Mekke", *DİA*, XXVIII, 555-563, İstanbul: TDV Yay.
- , (2003b), "Medine", *DİA*, XXVIII, 305-311, İstanbul: TDV Yay.
- Bursalı İsmâil Hakkı (1252), *Ferâhü'r-Rûh (Muhammediyye Şerhi)*, I, Bulak.
- Çelebioğlu, Âmil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yay.
- , (1996), *Muhammediye II*, İstanbul: MEB Yay.
- Çetişli, İsmail (2012), *Türk Şiirinde Hz. Peygamber (1860-2011)*, Ankara: Akçağ Yay.
- Çorak, Reyhan (2010a), "Klasik Türk Edebiyatı'nda Siyer ve Siyer Konulu Edebî Türler", *Siyer Edebiyat İlişkisi*, 83-95, İstanbul: Meridyen Kitaplığı.
- , (2010b), *Münîrî'nin (ö. 1521?) Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt 2-3 (İnceleme-Metin)*, Marmara Üni. TAE., İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demircan, Adnan (2009), "Sevr Mağarası", *DİA*, XXXVII, 5-6, İstanbul: TDV Yay.
- Egüz, Esra (2013), *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-Nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üni. SBE., İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Erdoğan, Kenan (2008) (Haz.), *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

- Erzurumlu Mustafa Darîr (trhz.), *İslâm Tarihi Ansiklopedisi/Kitâb-ı Siyer-i Nebî*, (Haz. Mehmet Faruk Gürtunca), III-IV, İstanbul: Sağlam Yay.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi (1993), "Dârünnedve", *DİA*, VIII, 555-556, İstanbul: TDV Yay.
- Güneş, Mustafa (2008) (Haz.), *Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Güzel, Abdurrahman (2006), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Hüseyin Râci Efendi (trhz.), *Zağra Müftüsünün Hatıraları/Târihçe-i Vak'a-i Zağra*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Tercüman Yay.
- Hüseyin Vassâf (1999), *Sefine-i Evliyâ*, (Haz. Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş), II, İstanbul: Kitabevi Yay.
- İbnü'l-emin Mahmud Kemâl İnal (1999), *Son Asır Türk Şâirleri*, (Haz. Müjgan Cunbur), I, Ankara: AKMB Yay.
- K. Arpaguş, Hatice (2015), *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Keleş, Reyhan (2016), "İslâmî Türk Edebiyatı'nda Hicret ve Hicretle İlgili Kavramlar", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XI/VII, 225-246.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2015), *Esselâm*, İstanbul: Büyük Doğu Yay.
- Köksal, Mustafa Âsım (1978), *Peygamberimiz*, Ankara: Akçağ Yay.
- Mustafâ Fevzî b. Nu'mân (2017), *Hilye-i Sâdât*, (Haz. Ferdi Kiremitçi), İstanbul: Kesit Yay.
- , (1324), *İsbâtü'l-Mesâlik*, İstanbul.
- , (2012), *Mir'âtü'ş-Şühûd*, (Haz. Fatih Yıldız), Konya: Ensar Yay.
- , (trhz.), *Risâle-i Ziyâiyye*, Numan Erdem Nüshası.
- , (1331), *Şümûsu's-Safâ fi Evsâfi'l-Mustafâ*, İstanbul.
- Okçu, Naci (trhz.) (Haz.), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3146, Kültür Eserleri 429, www.kulturturizm.gov.tr.
- Okuyucu, Cihan (2010), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yay.
- Önkal, Ahmet (1998), "Hicret", *DİA*, XVII, 458-462, İstanbul: TDV Yay.
- Özfürat, Bayram (2014), "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XII, 93-134.

- Öztoprak, Nihat (2010), "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", *Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, (Ed. Bilal Kemikli ve Osman Çetin), 51-70, Ankara: TDV Yay.
- Öztürk, Ali (2014), "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı* (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez), 245-248, İstanbul: İslâmî Dergisi Yay.
- Pekolcay, Neclâ (1996), *İslâmî Türk Edebiyatı I*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Sandıkçı, Kemal (1991), "Âmir b. Führeyre", *DİA*, III, 65-66, İstanbul: TDV Yay.
- Sarıçam, İbrahim (2016), "Hz. Peygamber Dönemi-Hicret", *İslâm Tarihi El Kitabı*, (Ed. Eyüp Baş), 114-118, Ankara: Grafiker Yay.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi (2008), *Tasavvuf Sözlüğü/İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, (Haz. İhsan Kara), İstanbul: İnsan Yay.
- Sönmez, Mehmet Ali (1998), "Abdullah b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *DİA*, I, 95-96, İstanbul: TDV Yay.
- Süleyman Çelebi (1999), *Mevlid*, (Haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara: Akçağ Yay.
- , (2013), *Vesiletü'n-Necât*, (Haz. Mehmet Akkuş ve Uğur Derman), Ankara: DİB Yay.
- Şahin, Kâmil (1999), "Mustafa Âsım Köksal (18 Eylül 1913-28 Kasım 1998) Hayatı ve Eserleri", *Diyanet Üç Aylık İlmî Dergi*, II/XXXV, 117-127.
- Şahin, Mehmet (2006), *Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Ankara Üni. SBE., Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tatçı, Mustafa (2016), *Eşrefoğlu Rûmî Dîvân-ı İlahiyât*, İstanbul: H Yay.
- , (2005), *Yûnus Emre Dîvânı ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Tatçı, Mustafa ve Musa Yıldız (2017), *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı*, İstanbul: H Yay.
- Topaloğlu, Bekir (1995), "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 404-418, İstanbul: TDV Yay.
- Uludağ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul:Kabalıcı Yay.
- Uzun, Mustafa (1995), "Fevzi Efendi-Kâtib", *DİA*, XII, 509-510, İstanbul: TDV Yay.
- , (2013), "Yâr-ı Gâr", *DİA*, XLIII, 324, İstanbul: TDV Yay.

- Ünal, Yavuz (2010), “Sürâka b. Mâlik”, *DİA*, XXXVIII, 161, İstanbul: TDV Yay.
- Velî (939), *Siretü'n-Nebî*, İ.B.B. Atatürk Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu. MC-Yz-O.000053, 494 v.
- Yavuz, Salih Sabri (2005), “Mî'râc”, *DİA*, XXX, 132-135, İstanbul: TDV Yay.
- Yavuz, Yusuf Şevki ve Zeki Ünal (1993), “Cebrâil”, *DİA*, VII, 202-204, İstanbul: TDV Yay.
- Yenikale, Ahmet (trhz.) (Haz.), *Sünbül-zâde Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3374, Kültür Eserleri 514, www.kulturturizm.gov.tr.
- Yeniterzi, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV Yay.
- Yılmaz, Ali (2012) (Ed.), *Türk İslâm Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.